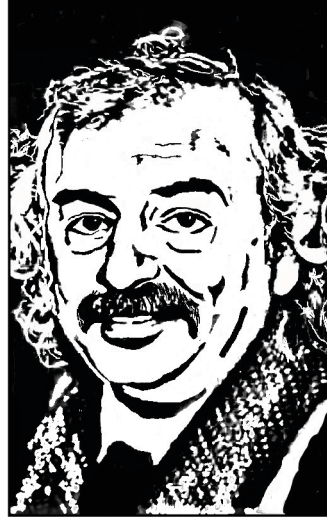
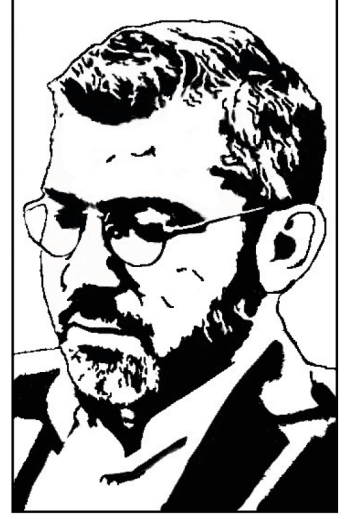

GELİŞİM ERZURUM

Yıl 4 | Sayı 22 | Mayıs 2022 | 20 TL | ISSN 2757-5020

ISSN 2757-5020

9 770275 750207

**Bir şehrin duvarları tuğladan değil
insandan yapıldı mı, surları olmasa da olur.**

içindekiler

02 Amerika Birleşik Devletlerinin Kongre-Başkan-Eyaletler Üçgeni Üzerinden Ermeni Soykırımı İddialarına Yaklaşımı
Prof. Dr. Mehmet Sait DİLEK

06 Güney Afrika'da Erzurum İzleri
H. Ömer ÖZDEN

09 Selçuklular Döneminde Erzurum'da Mimari Eserlerdeki Sanatsal Figürler
Doç. Dr. Zeliha TEKİN

12 Erzurum'da Osmanlı Yadigârı Asırlık Bir Gelenek: İşfe'lenâ
Naci ELMALI

21 Kimler Gelmiş Kimler Geçmiş: Mehmet Durak KERGET
Hayati KERGET

24 Kitapların Koruyucusu: "Yâ Kebikeç"
Önder KAYA

26 Erzurum'da Bir Rus Prenses Prenses Varvara (Galitzin) Duhovsky'nin Erzurum Günleri
Dr. Sıtkı Yılmaz KUŞKAY

36 Erzurumlu Hüseyin Avni Ulaş
Abdullah NEHİR

GELİŞİM ERZURUM

Palandöken Gelişim Derneği'nin yayın organıdır.

ISSN: 2757-5020

YIL 4 | SAYI 22
Mayıs 2022 | 20 TL

İmtiyaz Sahibi

Lokman LOKMACI

Yazı İşleri Sorumlusu

Numan ÜN

Sayfa Tasarımı

Cavit Emre ŞEN

İletişim

Solakzade Mahallesi
2. Marketler 13. Çarşı Sokak
Palandöken/Erzurum
0 (530) 544 76 72

gelisimerzurumdergisi

Baskı

ZAFER MEDYA GRUP
Yenikapı Caddesi
Eski Cezaevi Karşısı
Kadioğlu Sokak No: 1
Yakutiye/Erzurum
0 (442) 234 22 85
zafergrafikofset@gmail.com

© Her hakkı saklıdır.

Bu dergide yer alan yazı, makale, şiir ve fotoğraflar elektronik ortamlar da dahil olmak üzere yazılı izin olmaksızın kullanılamaz. Kaynak gösterilerek alıntı yapılabilir. Yayımlanan eserlerin tüm mesuliyeti yazarlarına aittir.

AMERİKA BİRLEŞİK DEVLETLERİNİN KONGRE-BAŞKAN-EYALETLER ÜÇGENİ ÜZERİNDEN ERMENİ SOYKIRIMI İDDİALARINA YAKLAŞIMI

Prof. Dr. Mehmet Sait DİLEK*

► GİRİŞ

Günümüzde Amerika Birleşik Devletleri (ABD)'nin Ermeni meselesinde Türkiye aleyhine tarafgir ve indirgemeci bir bakış açısıyla hareket ettiği bilinen bir gerçekliktir. Bu meselenin temel nedenlerini daha sağlıklı analiz edebilmek için Osmanlı Devleti-ABD ilişkilerin tarihsel kökenlerine ana hatlarıyla bakmak önem arz etmektedir. Şöyle ki; XIX. yüzyılın ilk yarısından itibaren Osmanlı Devleti'ne yerleşmeye başlayan Amerikan konsolosları, misyonerleri ve

tüccarları özellikle Ermenilerle yakın ilişki kurmayı öncelikli hale getirmişlerdi. Bu strateji, Bâb-ı Âli-Washington hattında Ermeni meselesiyle bağlantılı tabiiyet sorunu, Amerikan okulları sorunu, Türk karşıtlığı, Erzurum, Sivas ve Harput'ta izinsiz konsolosluk açma girişimleri ve Ermeni çetelerinin faaliyetleri gibi temel anlaşmazlıkları beraberinde getirmiştir. Dolayısıyla ABD, Ermeni meselesi gibi tarihi bir meseleyi kendini taraf hissetmesinden dolayı ana ekseninden saptırıp siyasi bir koz olarak kullanmayı tercih

edebilmektedir. Bu çalışmada, ABD'nin Kongre, Başkan ve Eyaletler üçgeni üzerinden Ermeni soykırım iddialarına nasıl ve hangi düzeyde yaklaştığı sorularına bilimsel ilkeler ışığında cevap aranacaktır.

► A-KONGRE

ABD Anayasası'na göre; yasama gücü Kongre olup Senato/Senate (100 Senatör) ve Temsilciler Meclisi/House of Representatives (435 Temsilci) ikilisinden oluşmaktadır. Ermeni lobileri, soykırım iddialarının her iki kurulca da

The Senate

The House of
Representatives

kabul edilip kongre kararına dönüşebilmesini varoluşsal bir mücadele olarak değerlendirmiş ve bu bağlamda Ankara-Washington ikilisi arasında yaşanan gerilimlerden de istifade ederek uzun soluklu bir mücadele içerisine girmişlerdir. Şöyle ki; bu girişimler neticesinde, Temsilciler Meclisi, 8 Nisan 1975 tarihli/148 sayılı ve 10 Eylül 1984 tarihli/247 sayılı müşterek kararlarında, 24 Nisan'ı "İnsanın Acımasızlığını İnsana Hatırlatma Günü" olarak kabul etmiştir. Ermeni lobileri Senato'ya sundukları karar tasarılarında ise 2019 yılına dek istedikleri sonuca ulaşamamışlardır.

Ermeni lobilerinin iddiaları, ilmî ve hukuki merci kapsamında herhangi bir statüye/vasfa sahip olmayan Kongre'nin her iki kanadınca 2019 yılı itibarıyla kabul edilmiştir. Bu kararların alınmasında Barış Pınarı Harekâtı, S-400 Krizi, Doğu Akdeniz gibi güncel konularda Ankara-Washington ikilisinin uzlaşamayışı; ABD'de Türkiye karşıtı güçlü bir blokun varlığı etkili olmuştur. Şöyle ki, Temsilciler Meclisi Demokrat Vekili Adam Schiff tarafından 8 Nisan 2019 günü Temsilciler Meclisi'ne sunulan karar tasarısı 29 Ekim 2009'da 405 "evet" oyuna karşılık, 11 "hayır" oyuyla meclisten geçmiştir. Temsilciler Meclisi Kararı'nın tarihsel gerçeklerle örtüşmeyen giriş kısmı şu şekildedir: "ABD; Ermeni Soykırımını, yani 1915'ten 1923'e kadar 1,5 milyon Ermeni'nin Osmanlı Devleti tarafından öldürülmesini tanıma ve kınama ile Ermenilere, Rumlara, Asurilere, Keldanilere, Süryanilere, Aramilere, Maronitlere

ve diğer Hristiyanlara karşı soykırım kampanyasından kurtulanlara destek sağlama konusunda gurur verici bir tarihe sahiptir." Görüldüğü üzere Temsilciler Meclisi, "Ermeni Soykırımını" daha geniş bir çerçevede, "Osmanlı Devleti'nde Hristiyanların soykırımı" kapsamında tanımlamaktadır. İslamofobik yaklaşımla kaleme alınan bu metnin, muhafazakâr Hristiyanların desteğini kazanabilmek amacıyla soykırım tezinin savunucuları tarafından ilgili belgeye konulduğu kuvvetle muhtemeldir. Esasında söz konusu bu adım, bir karar tasarısı olduğundan "yasa" hükmü taşımamaktadır. Bu karar, ABD Temsilciler Meclisi'nin bu konudaki düşüncelerini göstermekte olup bağlayıcılığı yoktur.

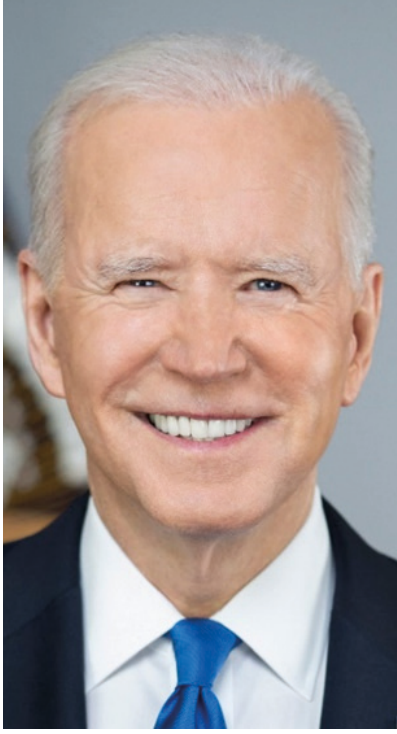
Öte yandan Demokrat Senatör Bob Menendez'in ve Cumhuriyetçi Senatör Ted Cruz'un hazırladığı "Ermeni Soykırımının resmen tanınmasını" öngören benzer içerikli bir başka karar tasarısı 9 Nisan 2019 günü Senato'ya sunulmuştur. Senato bazında bakıldığında; ABD Senato-su'nda yapılacak karar tasarısı oylamalarında herhangi bir senatör, karşı görüş bildirerek oylamayı engelleyebilme hakkına sahiptir. Karar tasarısını hazırlayan Demokrat Parti Senatörü Bob Menendez, "Ermeni Soykırımının resmen tanınmasını" öngören karar tasarısının Genel Kurul'da oylanmasını ısrarla talep etmiştir. Adı geçen karar tasarısının oylanması, dönemin ABD Başkanı Trump'ın isteği üzerine Cumhuriyetçi Senatörler Lindsey Graham, David Perdue ve Kevin Cramer tarafından üç kez engellenmiştir. Ancak

12 Aralık 2019 günü, Türkiye konusunda sert tavırlarıyla bilinen Senatör Bob Menendez, Ermeni tasarısının Senato'da oybirliğiyle kabul edildiğini, sosyal medya hesabından duyurmuştur. Senato'daki oturumda söz alan Senatör Menendez, kabul edilen tasarı için "Senato'nun bu tasarıyı kabul ederek tarihin doğru tarafında durması uygundur" ifadelerini kullanmıştır.

Senato tarafından kabul edilen kararın "karar tasarısı" olmasından ötürü onay için Başkan'ın önüne gitmesi gerekmemiştir. Dolayısıyla bu kararın da herhangi bir siyasi veya hukuki bağlayıcılığı bulunmamaktadır. Ancak her iki meclisin de karar tasarısı üzerinden sözde Ermeni Soykırımı hakkında ilk defa birlikte olumlu görüş taşıdıklarını ilan etmeleri Ermeni lobileri için ileri bir adım şeklinde kabul edilebilir. Çünkü bu adımla sözde Ermeni Soykırımını kabul eden devletlerin sayısı 32'ye yükselmiştir.

➤ B-BAŞKAN

ABD Anayasası'na göre, başkan ülkedeki en üst düzey iç ve dış politika yürütücüsü vasfına sahiptir. ABD Başkanı'nın dış politika karar alma sürecindeki yetki, görev ve rollerini aşağıdaki başlıklar altında açıklayabilmek mümkündür: 1-En üst yöneticidir/yürütücüdür. 2-Devletin başıdır. 3-Başkomutandır. 4-Antlaşmaları müzakere eder. 5-Üst düzey yöneticilerin seçimi için aday gösterir. 6-Diğer devletleri tanıır. 7-Başkan tekeldir. 8-Kamuoyunu şekillendirir. 9-Uluslararası diplomatik faaliyetler yapar ve yürütür. 10-Başkanlık doktrinleri ya-

yımlar. Bu yetkilere rağmen ABD iç ve dış siyasetinin tüm kararları, sadece başkan, bakanlıklar ve ilgili kurumlarca (yürütme gücü) verilmeyip Kongre (yasama gücü) ve Yüksek Mahkeme'nin de (Yargı gücü) içinde bulunduğu bir-biriyle bağlantılı bir sistem ön plana çıkmaktadır. Ermeni lobileri, ABD yürütme gücünün dış politikada yapımındaki rolünü dikkate alarak ABD Başkanlarının 1915 olaylarını soykırımla açıklamalarını kendi tezlerinin/çıkarlarının güçlenmesi açısından önemli görmüşlerdir.

Daha önce de belirtildiği üzere Temsilciler Meclisi, 8 Nisan 1975 tarihli/148 sayılı ve 10 Eylül 1984 tarihli/247 sayılı müşterek kararlarında, 24 Nisan'ı "İnsanın Acımasızlığını İnsana Hatırlatma Günü" olarak kabul etmiştir. Dönemin Temsilciler Meclisi üyeleri her iki kararda da "ABD Başkanı'nın, 24 Nisan'ı başta Ermeniler olmak üzere bütün soykırım

kurbanlarını anma günü kapsamında gördüğüne dair bir beyanatta bulunmasını talep etmişlerdir". Ancak bu müşterek kararların tavsiye niteliğinde olmasından ötürü Bill Clinton dönemi öncesine kadar ABD Başkanları her yılın 24 Nisan'ında açıklama yapma gereği duymamışlardır. Ancak ABD Başkanı Jimmy Carter, 16 Mayıs 1978 günü Ermeni kökenli Amerikan vatandaşları için Beyaz Saray'da verdiği bir resepsiyonda "1916 yılına kadar olan süreci bütün Ermeni halkını ortadan kaldırmak için organize bir çaba" şeklinde tarif ederken, ABD Başkanı George H.W. Bush da (Baba Bush) sözde soykırımın 75. yıl anısına 20 Nisan 1990 günü yaptığı açıklamada Ermenilerin "1915-1923 yılları arasında Osmanlı Devleti idaresi altında acılar çektiğini" iddia etmiştir.

22 Nisan 1981 günü "Holokost Anma Günü" nedeniyle dönemin ABD Başkanı Ronald Reagan ise yaptığı bir açıklamada, "öncesinde gerçekleşen Ermeni soykırımı ve sonrasında gelen Kamboçya soykırımı gibi Holokost'tan alınan dersler asla unutulmamalıdır" şeklinde bir beyanatta bulunarak sözde Ermeni Soykırımı kelimesini kullanan ilk ABD Başkanı olmuştur.

ABD Başkanları, Bill Clinton'ın başkanlığa seçilmesiyle birlikte her yıl 1915 olayları hakkında açıklama yapma geleneğini (1994-2022) başlatmışlardır. Başkanlığı döneminde bu konuda yedi kez beyanatta bulunan B. Clinton, "1915 olaylarını içinde buldukları yüzyılın en kederli dönemlerinden biri" olarak tarif ederken, son açıklamasında, "Osmanlı Devleti'nin yıkıl-

madan önceki son yıllarında yaklaşık 1,5 milyon Ermeni'nin sürgüne ve katliama uğradığını" ileri sürmüştür. ABD Başkanı George W. Bush da (Oğul Bush) selefi B. Clinton gibi 1915 yılı olaylarını her yıl "soykırım" ifadesini kullanmadan ancak gerçek dışı iddialar/suçlamalar üzerinden değerlendirmeye tabi tutmuştur.

ABD Başkanı Barack Obama, seçim kampanyasında vaatte bulunduğu halde 1915 yılı olaylarını "soykırım" kelimesiyle ilişkilendirmeyerek Ermenice 'Büyük Felaket' anlamına gelen 'Meds Yeghern' tabirini kullanmayı tercih etmiştir. Donald Trump, ABD Başkanı seçilmeden önce, Obama'nın dış politika vizyonunu "tam ve eksiksiz bir felaket" şeklinde tanımlamıştı. Bu yaklaşıma rağmen Trump, 1915 olaylarını Obama tarafından ilk defa kullanılmış olan Meds Yeghern kavramıyla anmayı uygun görerek bu konuda statükocu bir duruş sergilemiştir.

Son olarak Joe Biden, seçim kampanyası esnasında ABD Başkanı seçildiği takdirde 1915 olaylarını "soykırım" olarak tanımlayacağını vaat etmiştir. Biden, diğer ABD başkanlarından farklı bir şekilde seçim vaadini 2021-2022 yılı beyanatlarıyla pratiğe dökerek Ronald Reagan'dan sonra soykırım kavramını kullanan ikinci başkan olmuştur. Biden, 2021 yılı açıklamasında iki kez Soykırım (Genocide), bir kez Meds Yeghern; 2022 yılında ise dört kez Soykırım, bir kez Meds Yeghern kavramlarını kullanmıştır. Biden'in bu kavramı 2021 yılı itibarıyla kullanmasında 44 Gün Savaşında Azerbaycan-Türkiye ikilisinin zaferi,

GÜNEY AFRİKA'DA ERZURUM İZLERİ

 H. Ömer ÖZDEN*

Yakınlık ve uzaklık. Bu ikisi, zaman ve mekânın bir araya gelmesiyle oluşmuş kavramlardır. Çünkü mekânlar birbirine yakın olunca ulaşma zamanı kısaltmakta, uzak olunca da uzamaktadır. Ama bazen mesafeler ne kadar uzak olsa da gönüller yakın olunca engeller aradan kalkar; zaman perdesi yok olur, mekânlar yol verir ve vuslat gerçekleşir. Anlatmaya çalışacağım Erzurum ile Güney Afrika arasındaki köprü de bu durumun bir örneğidir. Erzurum nere, Güney Afrika nere?! Biri Kuzey yarımkürede, diğeri Güney yarımkürede. Ama Erzurumlu bir gönül adamı, kendisine yapılan bir davete icabet etmiş, yapılan görevlendirmeye kalkıp Afrika'nın en güneyine gitmiş ve gidiş o gidiş misali oralarda kalmış. Ortada hem milletler ve devletlerarası bir başarı öyküsü hem de bu öykünün mihverinde Erzurumlu bir zat bulununca, bize de bu zatla ilgili bir tanıtım yazısı yazmak düştü.

Önce bu yazıyı yazmaya götüren saikten (sevk edici sebep) bahsetmek isterim. Fakültemizin bir seminer programında Güney Afrika'da Cape Town Üniversitesi'nde görev yapan Dr. Halim Gençoğlu ile bilgisayar üzerinden uzaktan katılımlı bir seminer dinleme şansımız oldu. Konumuz "Güney Afrika'da Sultan Abdülhamit Dönemi Maarif Politikaları" idi. Halim Bey bu konunun merkezine Erzurumlu bir din âlimi olan Erzurumlu Ebubekir Efendi'yi yerleştirmişti.

Bu yazıyı, Halim Gençoğlu'nun anlattıklarını esas alarak yazıyorum. Belki ilerde daha fazla bilgiye ulaştığımızda Ebubekir Efendi'yi geniş kapsamlı bir tanıtım yazısıyla anlatma fırsatımız da olabilir. Şimdi gelelim Ebubekir Efendi'nin Güney Afrika'ya nasıl ve niçin gittiğine ve oradaki etkinliğine.

Osmanlı Devleti ile İngiliz sömürgesi Güney Afrika arasındaki ilk ticari temas, 1838

yılında olmuş ve İngiltere'nin talebi üzerine bu ülkeye Ankara keçisi ve tütün ihraç edilmiş. Bu iki ürün Türkiye dışında en fazla Güney Afrika'da üretilir hale gelmiştir. İlk resmi bürokratik temas ise 1852 yılında olmuştur. Osmanlı Devleti, Güney Afrika'nın Cape Town şehrinde 1853 yılında bir konsolosluk açmış ve resmi yazışmalar yapılmaya başlanmıştır. Konsolos, William Greg'dir.

Ashında Güney Afrikalı Müslümanların Osmanlı Devleti ile ilk temasları 1834 yılında köleliğin kaldırılmasıyla hürriyetlerine kavuşmaları ve seyahat özgürlüğü kazanıp Hac vazifelerini yapmak üzere Mekke ve Medine'ye gidişleriyle olmuştur. O zamanlar Osmanlı toprağı olan bu kutsal mekânlarda, o zamana kadar sadece adını duydukları Osmanlı Devleti'nin sancağını, varlığını somut olarak görmüşlerdir. 1836 yılında Hac görevini yapanlar Cape Town'a dönünce Osmanlı Devleti ve Hilafetinin gücü sahra altı

coğrafyada anlatılmaya başlamıştır. 1855 yılında Güney Afrika'nın Hint Okyanusu sahilinde Müslümanlar bir cami yapmaya başlamışlar ama bir türlü tamamlayamamışlardır. O zamanki Osmanlı fahri konsolosu Petrus Emanuel de Roubaix, Osmanlı Devleti'nden yardım talep etmiştir. Sultan Abdülmecit döneminde yapılan müracaat sonrası yapılan yazışmalar Sultan Abdülaziz döneminde sonuçlanmış ve gerekli para yardımı, Londra yoluyla gönderilerek caminin inşaatı tamamlanıp Sultan Abdülaziz'in adı verilerek (Mescidül-Aziz) ibadete açılmıştır. Bundan sonra ilişkiler daha fazla gelişmiştir. Müslüman halkın dini daha iyi anlaması için kitaplar, ilmiyeler gönderiliyorsa da bu kitapların anlaşılmasında sıkıntılar yaşanıyor.

Güney Afrika'daki Şafii mezhebine mensup Müslümanlar arasında var olan bir takım dini yorum farklılıklarına dayalı tartışmalar daha da artınca bir İngiliz sömürgesi olan Güney Afrika'nın İngiliz Genel Valisi, İngiltere Kraliçesi Viktoria'ya durumu anlatan bir mektup göndermiş, o da İslam Halifesi olan Sultan İkinci Abdülaziz'den yardım istemiş. O da bu meseleyle ilgilenmesi için meşhur hukukçu Mecelle komisyonu başkanı Ahmet Cevdet Paşa'yı görevlendirmiş. Ahmet Cevdet Paşa, konuyla ilgili yetkin bir âlim bulabilmek amacıyla araştırmalar yaptırmış ve incelemeler sonucunda, Erzurumlu olan ve Erzurum medreselerinde dersler verdikten sonra, Bağdat'taki medreselere tayin edilen Seyyid

Ebubekir Efendi'ye ulaşmıştır. Irak'taki görevi sırasında Şafii mezhebi hakkında geniş bilgi sahibi olan Ebubekir Efendi'nin dini ilimlerdeki vukufiyetini duyan Ahmet Cevdet Paşa, onu İstanbul'a davet etmiştir. Yapılan sınavlarda üstün başarı gösteren Ebubekir Efendi, Güney Afrika'ya gönderilmeye hak kazanmıştır.

Halim Bey'in anlattıklarına göre o dönemde Güney Afrika ile İstanbul arasında doğrudan ulaşım olmadığı için Ebubekir Efendi önce İngiltere'ye gitmiş, orada da iki ay Güney Afrika'ya gidecek geminin gelmesini beklemiş ve nihayet 1862 yılının son aylarında gittiği İngiltere'den 1863 yılının ilk ayında Güney Afrika'ya gidebilmiş.

1863 yılının 16 Ocak gününde Cape Town'a gelen Seyyid Ebubekir Efendi, öncelikle halkı ve çevreyi tanımaya çalışmıştır. Bir ev satın alarak

yıllarca burada mütevazı bir şekilde öğrenci yetiştirmeye başlamıştır. Üç beş yıllığına geldiği Cape Town'da giderek kök salmaya başlayan Ebubekir Efendi, artık buraya yerleşmiş ve Cape Town'da en sevilen kişi olmuştur. Ebubekir Efendi'nin ailesi din ilimleriyle meşgul olan köklü bir ailedir. Erzurum'u unutmamak için evine Erzurum Taş Konağı adını vermiştir.

Ebubekir Efendi, sadece öğrenci yetiştirmekle kalmamış, İngiltere'den önce Hollanda sömürgesi olan Güney Afrika'nın yerlilerine Hollanda dilini öğretmişler ve birkaç dilin bir araya geldiği bu dile Afrikans dili denilmiştir. Müslümanlar da bu dili konuşmaktadır, halbuki Ebubekir Efendi derslerini Arapça olarak anlatmaktadır. Bunun etkili olamadığını anlayınca derhal Afrikansça öğrenmeye karar verip bu dili öğrenmiş ve Arap harfleriyle Afrikansça diliyle bir ilmihal yazmıştır. İstanbul'da iktidara İkinci Abdülhamit tahta geçince hem tanışmak hem de yaptığı faaliyetleri anlatıp yardım talep etmek için İstanbul'a gelen Ebubekir Efendi, Padişah'tan bu ilmihali yayınlamasını talep etmiş ve kitap basılmıştır. Yayımlanan bu ilmihalle geri dönen Ebubekir Efendi, halkın dini ihtilaflarını onların anladığı dille ortadan kaldırıp ortak bir dini anlayış oluşturmuştur.

Ebubekir Efendi, Güney Afrika'da bir elçi görevi de üstlenmiştir. Bütün Afrika ülkeleri, onu, Osmanlı Devleti'nin bir temsilcisi olarak görmüşler ve

bir İslam âlimi görebilmek ve tanıyabilmek için onu ziyaret etmişlerdir. Ebubekir Efendi, Türk milletini en iyi şekilde temsil etmiştir.

Son derece aydın bir din bilgini olan Ebubekir Efendi, oradayken bir başka evlilik daha yapmış ve eşi Tahorah Hanım'ı, eğitim verdiği okula müdür yapmış, kızlarının eğitimini en üst düzeyde almalarını sağlamıştır. Ebubekir Efendi'den daha genç olduğu için onun ölümünden sonra da bu okulda birçok öğrenci yetiştirmiştir. Bu öğrenciler, Hicaz demiryolunun yapımında geniş çaplı bir kampanyaya başlatıp, topladıkları parayı Osmanlı Devleti'ne armağan ederek demiryolunun bir an önce yapılmasına katkı sunmuşlardır. Böylece vefalılıklarını göstermişlerdir.

Ebubekir Efendi'nin 1880 yılında Cape Town'da vefatından sonra Güney Afrika'nın çeşitli şehirlerinde yeni okullar da açılmıştır. Bu okullarda okuyan öğrenci ve ders anlatan öğretmenler, Osmanlı'nın son dönemindeki savaşlarda toplu dualar yapmış ve manevi destek vermişlerdir. Yine topladıkları paraları, Hilal-i Ahmer vasıtasıyla savaşlarda kullanılmak üzere bir gönül borcu olarak onlara hep destek veren Osmanlı Devleti'ne göndermişlerdir.

Ebubekir Efendi'nin bu bölgede yaptığı en önemli çalışmalarından biri de sömürgecilığe karşı açmış olduğu savaştır. Ebubekir Efendi'nin oğullarından biri olan Hişam Nimetullah Efendi, babasından sonra ırkçılığa ve sömürgecilığe karşı mücadeleyi devam ettirmiştir. Bu bağlamda Ebubekir

Efendi'nin çocukları ve torunları, Osmanlı Devleti'ne verdiği desteği, milli mücadele sırasında Mustafa Kemal Paşa'ya da vermişlerdir. Türkiye Cumhuriyeti'ne gönülden bağlı bir aile olan Ebubekir Efendi'nin torunları, Türkiye Cumhuriyeti vatandaşlığı da almışlardır. Halim Gençoğlu kardeşimizin verdiği bilgiye göre Ebubekir Efendi'nin torunlarının ve Osmanlı kökenlilerin oluşturduğu Türk aileler, Türk olduklarını gururla söyleyen insanlardır ve Atatürk'ü çok sevmekte ve saygı duymaktadırlar.

Birkaç dilde yazabilen, konuşabilen bu şahsiyet, Güney Afrika'da geçmişte olduğu gibi bu gün de önemlidir. Güney Afrikalı ve diğer Afrikalı Müslümanlar üzerinde hâlâ etkisini devam ettiren Ebubekir Efendi, Türk'ün bilgisini, irfanını koskoca bir kıtaya naksetmiştir. Bundan dolayı bu şahsiyetin başta Erzurum olmak üzere tanıtılması Türkiye'de de herkese tanıtılması gerekmektedir. Ebubekir Efendi'nin Güney Afrikalı Müslümanlara yaptığı hizmetlerin sonucun-

da orada bir Türklük bilinci ve Türk milletine bir gönül bağı oluşmuştur. Bizlerin de bu şahsiyete vefa borcumuz bulunmaktadır. Bunu ödeyebilmenin en kolay yolu, onu tanıtmak ve belki bazı kurumlara onun adını vermekle olabilir. Ebubekir Efendi'yi saygıyla anıyorum; bu bilgileri derlediğim Dr. Halim Gençoğlu kardeşime de sevgilerimi ve selamlarımı gönderiyorum.

SELÇUKLULAR DÖNEMİNDE ERZURUM'DA MİMARİ ESERLERDEKİ SANATSAL FİGÜRLER

Doç. Dr. Zeliha TEKİN*

Selçukluların hâkim oldukları Hindukuş Dağları'ndan Batı Anadolu'ya, Orta Asya'dan Basra Körfezi'ne, Aral Gölü'ne ve Kafkaslardan Yemen'e, Horasan'a kadar olan yerlerde kurdukları cami, minare, saray, han, hamam, imaret, darüşşifa, türbe, kümbet, medrese, çeşme, kervansaray, kale ve sur gibi mimari yapılarda hayat ağacı, aslan, çift başlı kartal, ejder gibi Türklerin milli simgelerine sıkça rastlanır. Örneğin Anadolu Selçuklu figür kabartmalarında en yaygın olarak kullanılan kabartma figürü aslandır. Bereket, güç ve kuvvet simgesi ejder, doğunun ve batının hakimiyetinin sembolü çift başlı kartaldır. Aynı şekilde dünyanın merkezini temsil eden simge ise Hayat Ağacı'dır.

Türklerin Anadolu'ya gelişlerinden sonra Anadolu kentleri büyük değişikliğe uğramış, bu şehirlerden bazıları ekonomik, kültürel ve mimari açıdan ön plana çıkmıştır. Erzurum da mimari özellikler açısından öne çıkan önemli şehirlerden

biri olmuştur. Buradaki mimari yapılarda özellikle hayat ağacı, çift başlı kartal, ejder ve aslan figürleri süsleme unsuru olarak kullanılmıştır.

Hayat Ağacı Figürü

Eski Türklerde kutsal olan, ağaçların atası sayılan ve dünyanın yaratılışından bu yana var olduğuna inanılan Kırğızların Manas Destanında gökyüzüne kadar ulaştığı söy-

lenen barışın, bereketin, hikmetin ve sonsuzluğun sembolü olan Hayat Ağacı, türeme ile ilişkilendirilerek, insanların bu ağaç sayesinde yaratıldığı, hayat buldukları ve yine ölen kişinin ruhunun hayat ağacı vasıtası ile kuş (genellikle de ruh kuşu olarak bilinen kartal) şeklinde gök kubbeye geçtiği düşünülmüştür.

Türlere göre dünyanın/evrenin bir direği vardır. Yer

Erzurum Çifte Minareli Medrese

Erzurum Çifte Minareli Medrese (Hatuniye Medresesi)

ile gökyüzünü birleştiren bu direk aynı zamanda atalarımızın yaşadığı tipik Türk çadırının da direğine benzer. İnaniş göre Yaşam Ağacı, dünyanın merkezinden, gökyüzüne yedi kat uzanan, kökleri yeraltı dünyasında olan ve yeryüzü ile gökyüzü arasındaki bağlantıyı sağlayan kutsal bir varlıktır.

Şamanlarda Hayat Ağacı, dünyanın merkezini temsil eder. Şamanın gökyüzüne ulaşmasında ejder, aslan ya da yılan tarafından korunan Hayat Ağacı merdiven vazife-

si görür. Ölümsüzlük ve şifa getiren bu ağacın meyvesinden yalnızca seçilmiş olanlar yiyebilmektedir. Yakutların cennetinde, hayat ağacı ile hayat suyu en önemli iki motiftir. Yakut Türklerinin inanışlarına göre Şamanlar, yeryüzüne bir kartal tarafından getirilmiştir. Şaman olarak doğan bir çocuğun ruhu, çocuk daha doğmadan önce bir kartal tarafından yenilirdi.

Erzurum'da Ulucami civarında olan Selçuklular döneminden kalma Hatuniye

Çift Başlı Kartal Figürü

Medresesi, Sultan Alaaddin Keykubat'ın kızı Hindî Hatun tarafından yaptırılmıştır. Medresenin giriş kapısının iki tarafında bulunan minarelerin alt kısımlarındaki nişlerin içinde kabartma şeklinde hayat ağacı figürleri yer almaktadır. Ağaçlarda görülen hilalden bir çift ejderha çıkmaktadır. Sağdaki hayat ağacının üst kısmında ise çift başlı kartal bulunmaktadır.

➤ Çift Başlı Kartal Figürü

Türklerin bozkurttan sonra gelen milli sembolü, çift başlı kartal figürüdür. Kale, saray, han, medrese, cami, türbe gibi yapılarda sıklıkla görülen bu figür, gücü temsil etmekte, yükseklik ve ululuğun, doğu ile batının hakimiyetinin sembolü sayılmaktadır. Göğün üst kapılarında kapı bekçileri olarak yer alan çift başlı kartal, bu özelliği ile Selçuklu sultanlarının simgesi sayılmış ve onların çadırlarında en tepedeki yere motif şeklinde işlenmiştir. Türk topluluklarının kılıç kabzalarında, kurganlardaki süs eşyalarında, büstlerde, ordu sancaklarında, Türk halı ve kilimlerinde, kümbetlerde, türbelerde, medreselerde figür olarak çift başlı kartal figürü kullanılmıştır.

Erzurum'daki Yakutiye Medresesinin sağ ön-yan duvar süslemelerinde Şaman inançlarından temellenen aslan, çift başlı kartal ve hayat ağacı figürleri kullanılmıştır.

➤ Aslan Figürü

Anadolu Selçuklu sanatında en sık tasvir edilen figürlerden biri de aslandır. Bu figür, aydınlığın, gücün, üstünlüğün ve hükümdarlığın simgesidir. Aslan, gücün sembolü oldu-

Erzurum Yakutiye Medresesi'ndeki Aslan Figürleri

ğundan dolayı saray ve kale giriş kapılarında düşmandan koruyucu unsur olarak kullanılmıştır. Ayrıca ruh kuşu olarak bilinen kartalların da aslanlar tarafından korunduğuna inanılırdı.

Erzurum Yakutiye Medresesi'nde bulunan aslan figürleri hayat ağacının altında karşılıklı çift olarak yüksek

kabartma şeklindedir. Aslanların gözleri badem şekilli, ayakları, yeleleri ve pençeleri yivlerle bezenmiştir. Medresedeki aslan figüründe Şamanizm etkisi göze çarpmaktadır. Çünkü Yakut inancına göre aslan, Şamanlara gökyüzü ve yeraltı arasındaki seyahatlerde yardımcı olan ve bir Şamanı kötü ruhlardan koruyan ruhları temsil etmektedir.

➤ Ejder Figürü

Kanatları olan, derisi pullu, ağzından ateş çıkan yılan şeklindeki ejder figürü, Selçuklu sanatında oldukça yaygın olarak kullanılmaktadır. Mimari yapılardaki ejderler çoğunlukla hayat ağacı ile birlikte işlenmekte ya da çift başlı kartalın kanat ucunda yer almaktadır. Orta Asya inancında kozmik anlam taşıyan evrenin temsilcisi olan ve gök kubbenin düzenini sağlayan ejderler, aydınlığı ve iyiliği temsil etmektedir.

Erzurum Çifte Minareli Medrese'de ejder figürü, ağacı koruyucu bekçiyi sembolize etmek amacıyla hayat ağacının altında, çift başlı kartalların kanat uçlarında çift başlı olarak yer almıştır.

Anadolu Selçuklu Mimarisinde Ejder Figürü

ERZURUM'DA OSMANLI YADİGÂRI ASIRLIK BİR GELENEK: İŞFE'LENÂ

🗨️ Naci ELMALI

Erzurum'da kılınan Teravi(h) namazlarının süsü, bezeği olan 'İşfe'lenâ', genellikle Erzurum ve Erzurum'a bağlı eski, yeni birçok ilçede ya da Erzurum'dan göçenlerin, Erzurum'da tahsil görenlerin gittikleri beldelere götürmüş oldukları, Teravi(h) namazı kılınan camilerde Vitir namazı öncesinde okunduğu bilinen, Ramazan'a mahsus asırlık geleneklerden biridir.

Erzurum Rus işgalinde iken, 1917 yılında Hasankale'nin Tizgi köyünde dünyaya gelen, kendi ifadesiyle erkek çocuk olması dolayısıyla annesinin merekte / müsürlükte¹ saklayarak büyütmüş olduğu, nefis sesiyle Ayaspaşa, Kasımpaşa camileri başta olmak üzere şehirdeki değişik mekânlarda uzun yıllar 'İşfe'lenâ' okuduğu bilinen Kasımpaşa semti sakinlerinden Bakkal İhsan Tizgili gibi birçok büyüğümüz, bu geleneğin Pir Ali Baba zamanından, Binbir Hatimlerin başladığı tarihten bu yana geldiğini, duyduklarını söylemektedir.

H. İhsan Tizgili

M. Nuri Yılmaz

Şehrimizin hafıza isimlerinden, derya bir ilim adamı olduğunu bildiğimiz Diyanet İşleri eski başkanlarından Mehmet Nuri Yılmaz Hoca'ya bu sözü ilettiğimiz zaman "Onların söyledikleri doğru olabilir. Üstelik Erzurum'a mahsus bir âdet olduğu da kesin! Lâkin tarih konusunda yazılı bir belge var mı, yok mu ona bir bakmak lâzım, ancak o takdirde emin olunabilir!" demişti.

Ömer Nasuhi Bilmen Eğitim Merkezi Müdürü Zeki Koçak'a da ders aldığı, müftülük yapmış Yunus Kaya ve Halis Emek hocaefendilerden bu konuyla ilgili bir şeyler duymuş olabileceği düşüncesiyle başvurduğumuzda, "O tarihte Erzurum ve civarında baş gösteren Şia tehlikesine karşı hareketlerden biri olarak ya da onlardaki Hz. Ali (ra) sevgisine karşı Ehl-i sünnetteki Hz. Peygamber (sav) sevgisinin öne çıkarıldığı bir hareket olarak düşünülürse haklı olarak bu geleneğin o kadar eskiye dayandırılabilir" dedi.

¹ Ot, saman gibi hayvan yemlerinin konulduğu ahırdaki ya da ahırların yanı başındaki yerler, samanlık.

➤ ‘İşfe’lenâ’ Başka Yerlerde de Okunuyor mu?

Bildiğimiz kadarıyla ‘İşfe’lenâ’ ülkemizin hemen hemen hiçbir yerinde, yöresinde rastlanmayan, yalnızca bu beldeye mahsus Ramazan’da, Teravi(h) namazlarında okunması alışkanlık haline getirilmiş bir gelenektir.

Araştırmalarımızın neticesinde bir zamanlar Bayburt, Sarıkamış, Yusufeli, Tercan, Karlıova, Eleşkirt gibi eskiden Erzurum Eyaleti’ne bağlı bir takım yerleşim merkezlerinde var olduğunu; zaman içerisinde bunların bir kısmında terk edildiğini, bir kısmında ise halen devam ettirildiğini gördük.

Aslında ismini zikrettiğimiz bu beldelerde yaşayan insanlar mezhep, meşrep, giyim, kuşam, folklor, zihniyet, dil (ağız) ve daha birçok özellikleri bakımından sonradan bağlanmış oldukları şehirlerin halkından daha çok Erzurumlulara yakın insanlardır ve bu bölgelerde halen dahi Erzurum kültürünün, gelenek ve göreneklerinin izlerine, egemenliğine rastlamak mümkündür.

Nitekim 1950’lere kadar Erzurum’a bağlı olan bu ilçelerden Sarıkamış’ta halen müftülük yapan Numan Öztürk’ten Sarıkamış’ta; Yusufeli Merkez Camii’nde uzun yıllardır imam-hatiplik yapan, aynı zamanda o yöre insanı olan Mustafa Aykut’tan Yusufeli’nde ‘İşfe’lenâ’ geleneğinin halen devam ettirildiğini; Bayburt’ta dokuz yıl müftülük yapmış olan Peyami Güngör’den de Bayburt’ta bu geleneğin terk edilmiş olduğunu, görev yaptığı sıralar çok arzu etmesine rağmen yeniden başlatmayı başaramadığını öğrendik. Tercan ve Eleşkirt’te ise bu geleneği hatırlayanların dahi kalmadığını tespit ettik.

➤ Kuzey İlçelerimizde Yaşayanlarca ‘İşfe’lenâ’ Biliniyor mu?

Genellikle Şafii mezhebine mensup Kürt kardeşlerimizin yaşadıkları Hınıs, Tekman, Karayazı ve Karaçoban gibi Erzurum’un kuzey ilçelerinde yapmış olduğumuz araştırmada tek tük bazı köylerde² ‘İşfe’lenâ’ geleneğinin var olduğunu tespit ettikse de bunun nadir olduğunu söylemek daha doğru olur!

‘Şafii İlmihali’³ başta olmak üzere, yayınlanmış birçok kitabı bulunan Tekman / Bastok doğumlu Molla (Mele) Fahrettin Şeker Hoca: “Onlarda ‘İşfe’lenâ’ değil de Ramazan’ın ilk on beş gününde Arapça olarak ‘*Merhaba ey şehri Ramazan merhaba!*’, ikinci on beş gününde de yine Arapça olarak ‘*Elveda ey şehri Ramazan elveda!*’ ile ‘Kunut dualarının okunduğunu” söylemektedir.

Aslen Hınıslı olan (Erzurum merkez doğumlu) Orhan Atmaca adlı kardeşimizin Hınıs-Tekman dolaylarında konumuzla ilgili araştırma yaparken, şu an Erzurum Çukurevler semtindeki Yavuz Sultan Selim Camii’nde imamlık yapan, aynı zamanda o yöre insanı olan medrese kökenli Mevlüt Çiçek Hoca’dan ulaştığı bilgiler de şöyle:

“Ramazan’da Yatsı namazının iki rekâtlık ‘*Son Sünneti*’ kılındıktan sonra Müezzinefendi tarafından ilk olarak şunlar okunur:

‘*Sübhane’l-Meliki’l-Mabûd...*

‘*Sübhane’l-Meliki’l-Mevcûd...*

‘*Sübhane’l-lezi lâ yenâmu ve lâ yemût...*

‘*Sübbuhun, Kuddusün Rabbu’l-melâiketi ve’r-ruh...*’

Daha sonra:

‘*Yâ Hannânü yâ Mennânü yâ Zalcûdi ve’l ihsân hallisnâ minnân*

‘*Yâ Hannânü yâ Mennânü yâ Zalcûdi ve’l ihsân hallisnâ minnân*

‘*Yâ Hannânü yâ Mennânü yâ Zalcûdi ve’l ihsân hallisnâ yevme’l arasati ve’l mizan*’

denilir. Bunların dışında Ramazan’ın ilk onbeş gününde

‘*Merhaba merhaba ya şehri Ramazan merhaba*

‘*Merhaba merhaba ya şehri taat-i ve’l iman merhaba*

‘*Merhaba merhaba ya şehri ve’l hayri ihsan merhaba*’

İkinci onbeş gününde de:

‘*Elveda elveda ya şehri Ramazan elveda*

‘*Elveda elveda ya şehri Kur’an elveda*

‘*Elveda elveda ya şehri gıfran elveda*’

okunur.

Ayrıca 20 rekât olarak kılınan Teravi(h) namazlarının ilk iki rekâti sonunda ‘*Salatü selâm*’, ikincisinin (yani 4. rekâtın) sonunda ‘*Kaside-i Bürdiyye’nin 1.bölüm 8. beyti olan*

2 Mesela Tekman’ın ‘Çevirme’ adlı köyünde bu geleneğin halen var olduğunu ve bizzat kendisinin okuduğunu MNG Kargo Firmasında çalışan Kadafi Kemağlı söylemektedir.

3 Fahrettin Şeker, ‘Şafii Mezhebine Göre İslam İlmihali’, Nubihar Yayınları, 2013.

*'Neam serâ tayfû men ehvâ fe errakani
Vel hubbû ya'terizul lezzâti bil elemi*

*Mevlâye salli ve sellim dâimen ebedâ
Alâ habîbîke hayri'l-halkı küllihimi'*

*İkinci dört rekâtın ikincisi (yani 8. rekât) so-
nunda 'Kaside-i Bürdiyye'nin 3.bölüm 35. beyti*

*'Nebiyünel âmirun nâhi felâ ehadün
Eberra fî kavli lâ minhü ve lâ neami*

*Mevlâye salli ve sellim dâimen ebedâ
Alâ habîbîke hay'ril-halkı küllihimi'*

*Üçüncü dört rekâtın ikincisi (yani 12. rekât) so-
nunda 'Kaside-i Bürdiyye'nin 3.bölüm 36. beyti*

*'Hüvel Habîbülezi türca şefâatühü
Li külli hevlîn minel ehvâli muktehumi*

*Mevlâye salli ve sellim dâimen ebedâ
Alâ habîbîke hayri'l-halkı küllihimi'*

*Dördüncü dört rekâtın ikincisi (yani 16. rekât)
sonunda 'Kaside-i Bürdiyye'nin 3.bölüm 34. beyti*

*'Muhammedün seyyidü'l kevineyi ve's-sekaleyni
Vel ferikayni min urbin ve min acemi*

*Mevlâye salli ve sellim dâimen ebedâ
Alâ habîbîke hayri'l-halkı küllihimi'*

*Beşinci dört rekâtın ikincisi (yani 20. rekât)
sonunda da 'İşfe'lenâ' okunur."*

Bunların yanı sıra Atatürk Üniversitesi İşletme Fakültesi öğretim görevlilerinden İbrahim Yıldız, dedesi 1937 Hıms doğumlu (Öl: 5 Haziran 2020) Cazim Yıldız'dan Bulanık'ta da bir zamanlar 'İşfe'lenâ' okunduğunu işitmiş olduğunu; lâkin bu geleneğin Hıms'tan göçenler vasıtasıyla mı Bulanık'a götürülmüş olduğunu, o hayattayken sormayı ihmâl ettiğini söylemektedir!

1 Ağustos 1966 Varto Depremi sonrasında bayağı bir aile Tortum ve İspir'den, kısmen de Oltu'dan göç ettirilmişti. Bu gelenek, belki de bu tür göç ve iskânlar neticesinde ya da Erzurum'la bağlantısı olan kişiler tarafından oraya götürülmüş de olabilir!

Peki, 'İşfe'lenâ' başka yerlerde de okunmuş mu? Elbette!

➤ Yurtdışında 'İşfe'lenâ' Okunduğunu Bildiğimiz Yerler

'İşfe'lenâ' Rotterdam Kocatepe Camii'nde

Yıl, 1983 ya da 1984... Mehmet Nuri Yılmaz Hoca, Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından görevli olarak Hollanda'ya gönderilir... Rotterdam

şehrinde bir ay Ramazan boyunca Kocatepe Camii'nde Müslümanları irşad görevini sürdürür, vaazlar verir...

Bir gün Teravi(h) namazı bitiminde müezzinlik yapan biri Erzurum'dan başka hiçbir yerde okunmadığını bildiği 'İşfe'lenâ' okununca hayret eder, namaz sonrası merakını gidermek için şahsın yanına gider, nereli olduğunu sorar. Hoca'nın tahmin ettiği gibi adamcağız Erzurumlu'dur! "Kimsin, ne arıyorsun, ne yapıyorsun burada?" diye sorunca "Erzurumlu olduğumu, hemen her Ramazan buraya geldiğimi, burada yaşayan Müslüman Türklerin çocuklarını sünnet ettiğini, bu vesileyle orada bulunduğumu ve iştirak ettiği Teravi(h) namazlarında da her zaman İşfe'lenâ okuduğumu" öğrenmiş.

Araştırmalarımızın neticesinde bu kişinin Erzurum'da "Söğütlülü Sünnetçiler" diye bilinen aile fertlerinden; 2000'li yıllara kadar Erzurum'da sünnetçilik yaptıklarını bildiğimiz Mehmet, Ahmet ve Mustafa Katmer kardeşlerin babası Sünnetçi Mahmut Emi'nin amcasının oğlu, o tarihlerde Almanya'da çalıştığını, oralar da sünnetçilik de yaptığını öğrendiğimiz Zeki Utanç olduğunu tespit ettik.

'İşfe'lenâ' Rosenheim Merkez Camii'nde

Diyanet İşleri Başkanlığı tarafından 2003 yılında Almanya'nın Münih şehrine görevli olarak giden Erzurum'un Yakutiye bölgesinde uzun yıllardır hizmet veren Aziziye Yatılı Kur'an Kursu'nun günümüzdeki yöneticisi olan Erzurumlu Abdulkadir Aksakal da: "Yurda döndüğü 2007 yılına kadar görev yaptığı Rosenheim Merkez Camii'nde her Ramazan ayında kılınan Teravi(h) namazlarında 'İşfe'lenâ' okuduğunu, kendisinden sonra da yetiştirdiği talebelerin halen dahi okumaya devam ettiklerini bildiğini" söylemektedir.

➤ 'İşfe'lenâ' Ne Zaman Okunur?

'İşfe'lenâ', Erzurum camilerinde genellikle yirmi rekât olarak kılınan Teravi(h) namazının bitiminde, Vitir namazı öncesinde getirilen 'Salat-ü Selamlar'dan, eğer ilave olarak ilahi ve kaside de okunuyorsa ondan sonra sesi güzel, makam bilen kişiler tarafından okunur.

İki rekâta bir selam verilerek Teravi(h) kılınan Erzurum camilerinin pek çoğunda her selamla- ma sonrasında müezzin tarafından ilklerinde bi-

rer kez kısa⁴, ikincilerinde uzun bir ‘Salat-ü Selam’ (selavât-ı şerife) ; yirminci rekâtın sonunda ise üç kez, fakat bu kez cemaatle birlikte ‘Salat-ü Selam’ (selavât-ı şerife) getirilir. ‘Müezzin Mahfel’inde oturan, sesi sadası güzel müezzin ya da o işi yapması için her gün o mekâna getirilen kişi de yanık sesiyle ‘İşfe’lenâ’yı okur, ‘Amin!’ dedikten sonra yapılan dua sonrasında da Vitir namazına kalkılır.

M. Sadi Çögenli

okunuşu:

“Rabbenâ amennâ, bimâ enzelte vettebeğna’r- resûl, fektubnâ ma’aş-şahidîn”

anlamı:

“Rabbimiz! İndirdiğine inandık ve peygambere tâbi olduk; artık bizi şahitlerle beraber yaz.”⁵

ayetini okumaya devam edenler de az değildir.

➤ ‘İşfe’lenâ’nın Sözlere

Erzurum’un asırlık geleneklerinden biri olan ‘İşfe’lenâ’nın sözlere şöyle:

اشْفَعْ لَنَا يَوْمَ الْعَرَصَاتِ وَالْمِيزَانِ
إِرْحَمْ بِقَضَائِكَ يَا رَبَّ الْعَالَمِينَ
لِمَنْ قَالَ مِنْ عِبِيدِكَ آمِينَ

“İşfe’lenâ yevme’l arasati ve’l mizan İrham bi fadlike ya Rabbel âlemin Limen gale min abidike. Amin!”;

anlamı da şöyledir:

“Arasat ve mizan günü bize şefaata nasip eyle. Ey âlemlerin Rabbi, ‘Amin!’ diyen kullarına lütfunla merhamet et!”

Bir başka okunuş şekline de Doç. Dr. Zeki Koçak vesilesiyle haberdar olduk. Hatimle Teravi(h) kıldırıldığı bilinen Tortum Müftüsü Yahya Efendi’nin oğlu olan Necmeddin Sevindik’e babası tarafından ezberlettirildiğini söylenen metin şöyle:

“İşfe’lena habibeke yevme’l arasati ve’l mizan İrhamna bi fadlike ya Rabbel âlemin Limen gale min abidike. Amin!”

anlamı ise şöyledir:

“Arasat ve mizan günü bize ve Habibine şefaata nasip eyle. Ey âlemlerin Rabbi, ‘Amin!’ diyen kullarına lütfunla merhamet et!”

Bunların yanı sıra Erzurum’da

رَبَّنَا أُمَّتًا مِمَّا أَنْزَلْتَ وَأَتَّبِعْنَا الرَّسُولَ فَاكْتُبْنَا مَعَ الشَّاهِدِينَ ﴿٥٣﴾

➤ ‘İşfe’lenâ’ diye mi, ‘Şefi’lenâ’ diye mi Okunmalı?

Emekli rektör yardımcılarımızdan Prof. Dr. M. Sadi Çögenli bir görüşmemizde kendisinin Esatpaşa Camii’nde görev yapan, babası da ulemâdan bir zat olan Tortumlu bir müezzinden işittiği ilginç bir ihtilaftan bahsetmişti. Aynı ihtilafı şehrimizin yetistirdiği kıymetli İslam âlimlerinden Ömer Karakuş Hoca’dan duymuş olanlar da az değil! Kayıtlara geçmesini istediğimiz bu olay sayesinde bizler de bazı bilgilere ulaştık.

Erzurum ulemâsı ile Tortum ulemâsının karşı karşıya gelmesine yol açan olay şu: Erzurum ulemâsı ‘İşfe’lenâ’, Tortum ulemâsı ise ‘Şefi’lenâ’ ile başlanılması gerektiğini savunuyormuş!

İşin aslını Esatpaşa Camii emekli imamlarından Musa Şekerci Hocamızdan öğrendik ki, bu olay, Erzurum’un unutulmaz Müftüsü **Solakzade Sadık Efendi** ile Hac farizesini yerine getirdikten sonra Mekke-i Mükerrreme’de vefat edip Cenneti Muallâ Kabristanı’na defnedilen Tortum Müftüsü Mehmet (Sıddık Öğülmüş) Efendi (1883-1958) arasında yıllar öncesinde cereyan etmiştir.

Aslına bakarsanız Mehmet Efendihoca’nın görüşü doğrudur. Çünkü şefaata, Allah’tan (cc) dilenir ve Cenab-ı Hak (cc) şefaata yetkisini kimseye vermediğini Yüce Kitabımız Kur’an’ı azimü’ş-şan’da beyan etmiştir. Üstelik ‘İşfe’lenâ’ bir emir ifadesi taşımaktadır. Öte yandan Arapça lûgat ve kurallara göre her iki şekilde de okunabilir! İşte Cemaleddin Server Revnakoğlu’unun ifadesiyle ‘Purlanta Müftü’ diye andığı Solakzade

4 Ulemâdan bazıları kısa selavât-ı şerife getirilmesine de karşı çıkmıştır! Çünkü Efendimiz’e (sav) selavât-ı şerife getirilmesi istenmesine rağmen cemaat selavât-ı şerifeyi getirmeden ya da getiremeden namaza durmaktadır.

5 Âl-i İmrân Suresi – 53

Sadık Efendi de buradan hareketle “*O ki alışılp bugünlere böyle gelmiş, bırakalım aynen okunsun!*” diyormuş.

Biz, bu iki büyük âlim arasında yaşanan olaydan *‘İşfe’lenâ*’nın eski bir gelenek olduğunu öğreniyoruz. Zaten *‘İşfe’lenâ*’nın Erzurum’da eski bir gelenek olduğu ve eskiden beri *‘İşfe’lenâ*’ şeklinde okunup o tarihe kadar da öyle geldiği için Müftü Solakzade bu okuma şeklinin devam ettirilmesinin doğru olduğunu, değiştirilmesine gerek olmadığını söylüyormuş!

Erzurum ulemâsının en yaşlılarından biri olan Veli Veliolu Hoca da, bir konuşmamızda bu konuyla ilgili yönelttiğimiz soruya kesin bir bilgiye sahip olmamasına rağmen “*‘İşfe’lenâ*’nın Osmanlı’dan günümüze ulaşmış bir gelenek olduğu kanaatinde olduğunu” söylemişti.

➤ *‘İşfe’lenâ*’yı Güzel Okuduğu Bilinen Erzurumlular

‘İşfe’lenâ’ okumak oldukça marifet isteyen bir iştir ve öyle her babayiğit okuyamaz! Cami görevlilerinin yanı sıra cami cemaati içerisinde yer alan ya da seslerinin güzel olduğu bilinen yöre halkından birçok esnafın, sanatçının da güzel okudukları, isimlerinin günümüze ulaştığı bilinmektedir. O tür kişilerin kendi camilerinde Teravi(h) namazında yer alması, müezzinlik yapması; kaside, gazel, *‘İşfe’lenâ*’ ve *‘Amenerresûlü*’ okuması, salat ü selamları idare etmesi Ramazan’ın ilk gününden, son gününe kadar o caminin tıklım tıklım dolmasına, yer bulunmamasına, hatta hatta yer kavgalarına dahi yol açarmış!

Erzurum’da seslerinin muhteşem olduğunu duyduğumuz isimlerin başında *Kalalı Hafızlar* (Hasankaleli) diye anılan iki kardeşten büyük olanı İbrahimpaşa Camii’nde imamlık yapan, *‘Gerçek hafız oydu!’* denilen *Hafız Ali Rıza Efendi*; Cumhuriyet’in kuruluş yıllarında öğretmenlik yapan, müsikî çalışmalarına büyük katkılar sunan küçük kardeşi *Hafız Faruk Kaleli*; özellikle de *Pahirci* (Bakırcı) İbrahim Efendi ve *Hinsli* (Dumlulu) İbrahim Efendi’ gelmektedir.

Ashında bunun 1950 öncesine ait sağlıklı, yeterli ve fazla bilgi bulunamamasından kaynaklandığını düşünmekteyiz... Nitekim Müftü Solakzade Sadık Efendi’nin yaşayan son talebelerinden biri olan Molla Mehmet Tavlaşoğlu Hoca da konuyla ilgili sorumuza bu tarih öncesine ait başka öne çıkan bir isim duymadığını, hatırlamadığını söylemektedir.

Cumhuriyet sonrası Erzurum’unda *‘İşfe’lenâ*’yı çok güzel okuduğu söylenenler içerisinde ismi en çok geçen kişi olarak Lalapaşa Camii imamlarından Hırtızlı Hafız’ın ismini tespit etmiş bulunmaktayız.

➤ Hırtızlı Hafız Mehmet Efendi Hoca

Erzurumlu hafızlar içerisinde müstesna bir yere sahip olan, aynı zamanda Atatürk Üniversitesi’nin eski rektörlerinden Yaşar Sütbeyaz ile Prof. Dr. Yavuz Sütbeyaz’ın dayıları olan Hacı Hafız Mehmet Hırtızlı Hocaefendi, mikrofonun bulunmadığı devirlerde olağanüstü güçlü ve güzel sesiyle ilk saftan son cemaat yerindekilere kadar sesini duyurmasıyla bilinen birisiymiş.

‘Erzurum Halk Oyunları ve Türküleri Derneği’ tarafından 1958 yılının 12 Mart’ında Lalapaşa Camii’nde şehitler için okutulan Mevlid-i şerif için Er-

zurum’a getirilen, o gün Öğle ezanını okuyan efsane isimlerden Diyarbakırlı Celal Güzel’in bile gıpta ettiği, “*Bu kadar güzel hafızlarınız ve Hırtızlı gibi çok güzel, mükemmel sese sahip hocalarınız varken beni ne diye davet ettiniz; yoksa beni mahcup etmek mi istediniz?*” şeklinde bir lafifede bulunduğu söylenen biri olarak hafızalarda yer bulmuş, halen dahi ismi hatırlanan bir hocamızdır.⁶

1909-1978 yılları arasında yaşayan, Hafız Mehmet Hırtızlı Hoca, 1960 İhtilâli’ne kadar uzun bir zaman Lalapaşa Camii’nde başimamlık yapmış, o tarihte görevinden alınarak tenzil-i rütbeyle Ulucami’nin arka sokaklarından birinde yer alan Ketenci Mescidi (günümüzdeki Ketencizade Camii)’ne tayin edilmiş, daha sonra

Hafız Faruk Kaleli (ERŞA)

6 Geniş bilgi için bkz: Burhanettin Keteci, Kubbede Hoş Bir Sada / Hırtızlı Hafız / Mehmet Hırtızlı Hocaefendi, Beyaz Şehir Palandöken, (Nisan-Mayıs-Haziran) Ocak-Şubat-Mart 2017, Sayı: 21, sayfa:132-139.

Hırtızlı Hafız'ın Karacaahmet Mezarlığı'ndaki kabri ve kendisi gibi güzel bir sese sahip olan, oğlu Zeki Bey'le çekilmiş bir fotoğrafı (Burhanettin Keteci Albümü)

Ayakta sağdan 1. Raci Alkır'ın babası Şefik Efendi, yanındaki Hırtızlı Hafız Mehmet Hocaefendi, Temmuz 1952'deki Aziziye Yürüyüşünde

Akademisyen Kurra Hafız Ali Yılmaz'ın 1973 yılında 11 yaşındayken çekilmiş olduğu bu fotoğrafta o masadaki diğer kişiler: (Soldan) Siddik Kobaza, Abdullah Yılmaz, Mehmet Hırtızlı, Yusuf Esengün,? ve en sağda da daveti veren Ziraat Fakültesi'nden Rıza Dinçer.

1965 AP iktidarında Lalapaşa Camii'ndeki görevine dönmüş, fakat bu kez de diğer imam Yusuf Esengün ile sürekli bir çekişme yaşamaya üzerine emekliliğini isteyerek İstanbul'a nakletmiş ve ömrünü orada tamamlamıştır.

93 Harbi diye bilinen 1877-78 Osmanlı-Rus Harbi sonrasında hızlanan göçler esnasında, günümüzde Gürcistan sınırları içerisinde kalan Hırtız adlı kasabadan önce Hasankalenin Ağca- lar köyüne, daha sonraları Erzurum'un Mehdie-

fendi Mahallesi'ne yerleşen Ahıska kökenli aile bu nedenle 'Hırtızlılar' diye anılmış, hatta ailenin büyük bir kısmı 1934 yılında Soyadı Yasası çıkarıldığı zaman 'Hırtızlı' soyadını almıştır.

Hırtızlı Hafız'ın Cuma Hutbelerinde Okuduğu Unutul(may)an Methiyesi

'Aşere-Takrip' dersleri almadığı için 'Tevhid' kurallarına göre okumadığı söylenen, buna rağmen sesinin güzelliği ve gürlüğü ile dillere destan bir hafız olan Hırtızlı Hafız, Lalapaşa Camii'nde başımam olarak görev yaptığı süreçte, Cuma namazlarını camide görevli olan diğer arkadaşlarına bırakmaksızın hep kendisi kıldır- mış, hutbeye hep kendisi çıkmış; söylendiğine göre gür sadası ile Lalapaşa'nın duvarları kadar cemaatini de zangır zangır titretmiştir.

Prof. Dr. M. Sadi Çögenli bir görüşmemizde de: "Cuma günleri Hırtızlı Hoca hutbeye çıktığı zaman -başını hatırladığı, gerisini yıllardır bir türlü hatırlayamadığı- öylesine müthiş bir methiye okurdu ki, cemaat içerisinde kendinden geçmeyen, etkilenmeyen insan kalmazdı!" demişti.

Daha sonraları bu methiyeden Diyanet İşleri eski başkanımız Mehmet Nuri Yılmaz Hoca'ya söz edince, o, hatırladığı kadarıyla bu methiye- nin sözlerini bize yazdırdı. Kendisine elde ettiğimiz metni gönderdiğimiz M. Sadi Çögenli, bu metni görüp hatırladıktan sonra emin olarak bu methiyenin sözlerinin tamı tamına şöyle olduğunu söyledi:

"Mefharü'l-arabi ve'l acem ve imamü Mekke- ti'l-mükerremeti ve'l-Medineti'l münevvereti ve'l-Harem. İsmühü's-şerifi mektûbün ale'l-Lev- hi bi yakuti'l kalem. Ve cismihü'l-letifi medfünün bi'l Medineti'l münevvereti ve'l-Harem. Yâ ley- teni küntü turabehü'l-kadem; Mevlânâ ve mev- le'l-alemeyni'l muhteremeyni seyyidinâ Ebü'l Kasimi Muhammed"

➤ 'İşfe'lenâ'yı Güzel Okuduğunu Tespit Ettiğimiz Birkaç İsim Daha

Elli yıla yakın bir süre Erzurum'da müftülük yapmış olan Solakzade Sadık Efendi'nin sesini çok beğendiği, haber verin gelsin 'İşfelenâ'yı okusun dediği söylenen kişilerden biri Kavaf- lar semtinde ayakkabıcılık yapan, 'Gonduraci Baba Misto' diye anılan Mustafa (Kızılcaoğlu) Efendi'dir. Karayollarından emekli olan oğlu Nusret (Erol) Ağabeyi de kendine has Davudi sesi ve seslendirdiği parçalarla, özellikle Erzurum'da tekke ve dergâhlarda okuduğu

gazel, ilahi ve kasidelerle unutulmayacak, meşk yapılan meclislerin aranılan, isimlerinden biridir. Torunu olan ve aynı ismi taşıyan Hafız Mustafa Kızılcaoğlu⁷ da Türkiye çapında yapılan Kur'an okuma yarışmalarında büyük başarılar elde etmiş, İstanbul'a kendisini kabul ettirmiş Erzurumlu hafızlardan biridir.

İsmi tespit ettiklerimizden biri de Erzurum'un ova köylerinden birinden olduğu ve Ehma Camii'nde fahri müezzinlik yaptığı söylenen *'Efendi Emi'* diye anılan biridir. Öznülü, gerçek isminin Sait Tohumcu, Rüfai tarikatına mensup halifelerden biri olan Abdulganî Efendi'ye müntesip olduğu, fahri müezzinlik yaptığı sıralar camide görev yapan Ehma İmamı Mehmet Çelik Hocaefendi ile pek geçinemediği gibi onunla ilgili birçok bilgi ve hatırıya "O, benim çok iyi adamım idi!" dediği Diyanet İşleri eski başkanlarından Mehmet Nuri Yılmaz Hoca sayesinde ulaştık.

'Efendi Emi' denilen kişi, Erzurum'un gelmiş geçmiş en iyi bar tutanlarından biri olduğu söylenen Efendi Bey⁸ gibi aynı ekipte yer alan barcılardan biri imiş. Hatta kendi anlattığına göre 1934 yılında Mustafa Kemal Paşa'nın huzurunda bar tutmaları için Erzurum Mebusu Durak (Sakarya) Bey tarafından Ankara'ya götürülmüş olan barcılar arasında o da yer almış⁹... Ehma Camii'nde uzun zaman Teravi(h) namazlarında *'İşfe'lenâ'* okuduğu söylenen Efendi Emi daha sonraları Osman Bektaş'ın Erzurum Müftülüğü yaptığı yıllarda Ulucami'ye *'Farrâş'*¹⁰ olarak atanmıştır.

Eskilerin içerisinde unutulmayacak isimlerden biri de, uzun yıllar Kasımpaşa semtinde bak-

Mükerrer Kemertaş

A. Hulusi Seven

12 Mart Kurtuluş Şenlikleri'nin birinde Arif Sağ ve saz arkadaşlarıyla birlikte

kallık yapan, o semtin mihenk taşı olarak bilinen, Kur'an âşığı, sesi gibi fiziği de güzel bir insan olan, asırlık çınarlarımızdan 1917 (1923) doğumlu, Bakkal Abo Bey'in oğlu diye anılan *Hacı İhsan Tizgili'*dir. Küçük oğlu 1953 doğumlu *Hulki Tizgili'*yle birlikte başta Ayaspaşa, Kasımpaşa camileri olmak üzere pek çok yerde okudukları gazel, kaside, aşr-ı şeriflerin yanı sıra bir ay Ramazan boyunca okudukları *'İşfe'lenâ'* ve Ramazan'ın ilk on beş gününde *'Hoş geldin ya şehir-i Ramazan'*, ikinci on beş gününde *'Elveda ey şehir-i Ramazan'* la her zaman hatırlanacak isimlerdendir.

*'İşfe'lenâ'*yı güzel okuduğu söylenenlerden birisi de, Erzurum'un medar-ı iftiharlarından, ünlü Halk Müziği sanatçısı *Mükerrer Kemertaş'*tır (1935-2018). Mehmet Nuri Yılmaz Hoca'nın Cedit Camii'nde vaaz verdiği zaman Mükerrer Kemertaş da aynı tarihte Ramazan

boyunca orada müezzinlik yapmıştır. Yeğenlerinden Fatih Sürbahanlı'nın söylediğine göre o tarihlerde takıldığı bir kıza¹¹ hava atmak için gittiği Cedit Camii'nde bir ay Ramazan-ı şerif boyunca hemen her gün *'İşfe'lenâ'* ve *'Amenerresülü'* okumuştur. 1985 yılında İzmir'e naklettiğini ve aynı zamanda Kadiri halifelerinden Hafız Mıgdat Efendi'nin oğlu olduğunu da bildiğimiz Mükerrer Kemertaş, *'Cedit Camii'nde müezzinlik yaptığı zaman yer yerinden oynardı, caminin tavanı inip kalkardı!*' diyenleri çok duyardık.

Erzurum'un tanınmış ticaret ve siyaset adamlarından Selahattin İpçi'nin evinde yıllarca kılınan, genellikle Erzurum'un ileri gelenleriyle *'Er-*

7 Ataköy / Ömer Duruk Camii İmam Hatibi.

8 Bir de gerçek adı (Abdul)Vahap Türkkal (1913-1977) olan, İşocağı ya da Ağırbakım Atölyesi de denilen Erzurum Silah Fabrikası'nda müdürlük yapan Erzurumlu Albay İhsan Yavuzer'in işe aldırması olduğu dört barcıdan biri olan bir Efendi Bey vardır. Bu Efendi Bey, Mustafa Kemal Atatürk'ün 1934 yılında Ankara'da, 1937 yılında da son yurt gezisi programında Trabzon'a gittiği zaman, Erzurum'dan karşılamaya gidenler içerisinde yer alan, Halkevi Başkanı Ahmet Erverdi öncülüğünde katılan bar ekibinde bulunan Dadaşlardan birisidir. (Geniş bilgi için bkz: İhsan Coşkun Atılcan, 'Efendi Bey', '59. Yıl / İstanbul-Erzurumlular Derneği (Yayını)', 12 Mart 1977, sayfa: 7; İsmail Taş, 'Barın Tarihçesi ve Gelişme Safhası', Köz, Cilt: 2, sayı: 5, Ağustos 1980, s. 37).

9 Yakın dostu M. Nuri Yılmaz Hoca, Efendi Emi'nin Ankara'ya gidişi ile ilgili kendisine şu ilginç sözleri de söylediğini aktardı: "Ankara'ya götürüleceğini annesine söylediği zaman saf, Oğuz bir kadın olan annesi, Ankara'da köçek bulamamışlar da sizi mi buradan götürecekler!"

10 Oda hizmetçisi, Temizlik görevlisi.

11 Cedit Mahallesi sakinlerinden, şehrimizin hafıza isimlerinden TMO'dan emekli Ekrem Uygur'un söylediğine Mükerrer Kemertaş'ın daha sonraları hayatını birleştirdiği bu kız, Taşmağazalarda o tarihlerde iki katlı dükkanlardan birinde kuaförlük yapan, kimi zaman Erzurum Radyosu'nda türkü seslendirilmiş olan, o tarihlerde Erzurum'da TMO'da çalışan bir memurun kızı Tülay Çer Hanımefendi'dir.

Hafız Şerafettin Neciboğlu

Suat Çemlek

Hafız Şerafettin Neciboğlu

zurum Halk Oyunları ve Halk Türküleri Derneği mensuplarının katılmış olduğu Teravi(h) namazlarının müezzinliğini 'Huma Kuşu' ile adını tarihe yazdırmış olan Menzileci İbrahim Efendi'nin oğlu (Ahmet) Hulusi Seven (1924-2017) yapmış, dolayısıyla 'İşfe'lenâları' da o okumuştur. Atadan dededen atlara düşkün olduğu bilinen Erzurumlu ünlü ihracatçılarımızdan Hulusi Seven, iyi bar tutmasının ve sesinin güzelliğinin yanı sıra birçok Erzurum türküsünü repertuarlarımıza kazandırmış, 'Halk Oyunları Derneği'yle 'Erzurum Radyosu'nda 'Doğudan Sesler / Halk Türküleri Korosu'nun kurulmasında ve idaresinde aktif bir şekilde rol almış büyüklerimizden birisidir.¹²

Adı tarihe 'Türkü Paşası' diye kayıtlara geçen **Raci Alkur'** dinleyenler gazel, tatyân ve uzun havalarda onun çok başarılı olduğunu; fakat oğlu **Vahit Alkur'**ın daha güzel 'İşfe'lenâ' okuduğunu söylerlerdi.

İlçelerimizde güzel okuyanlardan birisi de ailecek sesleri güzel olan İbrahim Erkal'ın babası **Narmanlı Hafız Ebubekir Efendi'**dir.

Erzurum'un medar-ı iftiharlarından Hafız Halil Neciboğlu'nun babası olan, enfes sesiyle okuduğu ezan-ı Muhammedî ve Kur'an tilâvetleriyle hatırladığımız Lalapaşa Camii'nin unutulmaz müezzinlerinden **Hafız Şerafettin** de 'İşfe'lenâ'yı Erzurum'da çok güzel okuyanlardan biriydi

Lalapaşa Camii'nin unutulmayacak isimlerinden biri de **Hafız Beşir İncesu'**dur. Hele hele hemen herkesin sesine hayran olduğu, 'O kalıptan o ses nasıl çıkıyor?' diye hayret ettiği; okuduğu Mevlid-i şerif, Ezan-ı Muhammedî ve aşr-ı şeriflerle gönüllerde taht kurmuş olan, Lalapaşa Camii'nin unutulmaz müezzinlerinden 'Cucul'un Oğlu' diye tanınan **Hafız Suat Çemlek** (1935-2012) da çok güzel 'İşfe'lenâ' okurdu.

'Öyle bir ses daha gelir mi?' denilen hafızlarımızdan birisi de meşhur 'Talim ve Kıraat' hocalarımızdan Tabur İmamı Kurra Hasan Efendi'nin talebelerinden, Muratpaşa Camii'nin emekli müezzinlerinden **Hafız Yusuf Dicleli'**dir. Onun okuduğu aşr-ı şeriflerin, hatimlerin, 'İşfe'lenâ'ların tadı bir başkadır. Hafız Yusuf Hoca'nın özellikle eskiden her yaz mevsimi **Abdurrahman Gazi Türbesi'**ne misafir olup çadır kuranların 'Türbe'de okuduğu, halen anlata anlata bitiremedikleri,

**"Derdimendim Yâ Resûlallah, devâ ol derdime,
Dest-gûr ol, Yâ Habiballah bu asî mücrime!
Sen şefaât-kâni varken ben kime yalvarayım?
Ben, Resûl-i Kibriyâ'nın bülbü-i nâlânıyım,
Mücrimim gerçi, cemâl-i Mustafa hayranıyım!"**

diye başlayan ünlü kasidesi de çok meşhurdur.

Eski ('Tahta Minareli' diye anılan) Gez Camii'nin unutulmaz İşfe'lenâcısı **Terzi Hacı Cemil Buğdalı**; günümüzdeki Vakıflar Bankası ve Bölge Müdürlüğü'nün yerinde bir zamanlar bulunan, 'Tortumlu'nun Kahvesi' diye anılan işyerini uzun yıllar çalıştıran, Dadaş Turizm'in sahibi Bünyamin Bağcı'nın kardeşi olan, Davudî sesiyle okuduğu İşfelenâlarla Gürcükapı Camii'nin kubbesini çınlatan **Nazif Bağcı**; yine Gürcükapı Camii'nde müezzinlik yaptığı yıllar okuduğu İşfe'lenâları unutamadığımız Kasımpaşa Camii'nin emekli imamlarından **Hafız Ali (Alay Aydın)**; Zeynal Camii'nin emekli müezzinlerden, Allah vergisi güzel bir sese sahip 'Kınık Hafız' diye anılan, melek gibi bir insan olan, Eyüp Sultan Camii imamhatibi Erhan Mete'nin babası **Hafız Orhan**; Pervizoğlu Camii'nin emekli müezzinlerinden **Veysel Doruk**; Alipaşa Camii'nde okuyan **Selahattin Efendi**; Berber **Mustafa Ötügen**; **Hafız Nihat**; **Hafız Neşet**; 'Türkücü Remzi Dane'nin Kardeşi' olarak tanınan,

¹² Geniş bilgi için bkz: Neslihan Arzu Keteci, Huma Kuşu'nu Derleyen Hulusi Seven'imiz Artık Yükseklerden Sesleniyor, Beyaz Şehir Palandöken, Nisan-Mayıs-Haziran 2017, Sayı: 22, sayfa:44-53.

H. Enver Durukan

Necati Tutaş

Kebapçı Hafız (Gençlik Yıllarında)

Köşk Camii'nde okuduğu İşfe'lenâlarla cemaati mest eden **Fevzi Dane**; Erzurum'da yıllarca Karayolları Bölge Müdürlüğü'nde çalıştıktan sonra Bursa'ya nakleden, sesi unutulmayacak gazel ve mevlidhanlarımızdan **Hafız Dursun** (Öznülü), yine özellikle Efe Hazretleri'nin Divanı'ndan okuduğu gazellerle bilinen Kuyumcu **Hafız Muhammed Uçan** da Kasımpaşa Camii'nde okuduğu **İşfe'lenâ**'larla isimleri ilk akla gelen kişilerdir.

Yine Taşmağazalar'ın başında, Şafilere Mes-cidi / Şabahane çeşmelerinin yanı başında tuhafiyecilik yapan, Şettârî halifelerinden Karazlı Hakkı Bey'e müntesip, müthiş bir ses ve hafıza ya sahip biri olarak tanıdığımız **H. Enver Durukan**'ın da, kendi ihvanlarından Ömer Zereden'in imam olarak görev yaptığı Kemhan Camii'nde çok güzel **İşfe'lenâ**' okuduğunu duymuşuzdur.

Bakırcı Camii'ni şenlendirdiği söylenenlerin başında **Bahattin Keleşoğlu** (1933-2010) gelirken; **'Camcıların Hafız'** diye anılan **Kırkkeselilerin Hafız Ferit** de güzel sesiyle okuduğu gazellerin yanı sıra değişik yerlerde her Ramazan okuduğu **İşfe'lenâ**' ile hatırlanacak isimlerdendir.

Son yıllarda **İşfe'lenâ**'yı güzel okuyanlardan birisi olarak da okuduğu uzun hava ve gazellerle Erzurumluların gönlünde müstesna bir yere sahip olan, genellikle Çırcır Camii'nde çoğu Ramazan okuyan, Dadaş kıyafetiyle dolaşan; **'Süslü Necati'**, **'Çakmakçı Necati'** ya da **'Dadaş Necati'** diye anılan, İş Bankası'nın Cumhuriyet Caddesi'ndeki şubesinin önünü mesken tutmuş olan **Necati Tutaş** (1935-2021) hatırlanmaktadır.

Çırcır Camii'nin unutulmayan **İşfe'lenâ**' okuyucularından biri de demircilik yaptığı zaman geçirdiği bir kaza sonucu önce bir gözünü, daha sonra ikincisini kaybetmiş olduğu için **'Kor Hafız'** ya da **'Kor Ömer'** diye anılan, hafızlığı olmamasına rağmen iyi Mevlid-i şerif okuduğu söylenen, Dere Mahallesi'ndeki **'Heymet'in Yohuşu'** (Hik-

met'in Yokuşu) diye anılan semtte, Kâzım Karabekir İlkokulu'nun karşısında küçük bir kulübede kırık leblebi, leblebi tozu gibi şeyler satarak geçimini sağlayan **Ömer Taman** (1933-1995)'dir.

Yoncalık Mahallesi'nde kebabçılık yaptığı için **'Kebapçı Hafız'** diye tanınan; çoğu kimse'nin asıl ismini bilmediği; elinde defî, dairesi ile dolaşan, bir derviş olarak bildiğimiz; Kadiri halifelerinden Rasim (Pilatin) Baba'nın müntesiplerinden; tekke, dergâh ve meclislerin aranılan gazelhanlarından, genellikle Cennetzade Camii'ni şenlendiren **Nasih Cinisli**'nin de (1944-2021) **İşfe'lenâ**'yı güzel okuduğu bilinmektedir.

➤ Son Dönem Güzel **İşfe'lenâ** Okuduklarına Tanık Olduklarımız

Son dönemde çok güzel **İşfe'lenâ**' okuduğuna tanık olduklarımızın başında 2016 Ramazanında Metin Katkat Hoca'nın Hatimle Teravi(h) namazı kıldırıldığı Gez Camii'nde ilk kez müezzinliğe soyunan; makam bilmemesine rağmen okuduğu 'Ezan-ı Muhammedî,' 'Amenerrresûlü,' **İşfe'lenâ**' ve daha birçok şeyle o yıl caminin tıklım tıklım dolmasını sağlayan, günümüzde Muratpaşa Camii'nde görevli olan, enfes bir sese sahip **Fatih Şekerci** gelmektedir.

Bu arada Lalapaşa Camii imam-hatibi Musa Dağ, Mehmed Zahid Kotku Camii müezzini Ve-yis Aksakallı, Horasan Çarşısı Camii müezzini Coşkun Kara ve daha birçok yerde görevli olan Kadir Kesmez, Muhammed Güllüce, Mustafa Demirci, Fatih Yılmaz, Abdullah Tarcan, Süleyman Taygar, Semih İpek, Abdulkadir Yağan; Erzurumlu gazelhanlardan Hüseyin Çiftçi, Zekai Kaplan, Haydar Sucu gibi isimlerini saymakla bitiremeyeceğimiz daha nicelerinin -You Tube ve www. erzurumsevdasi.com.tr'de de bir kısmının bizzat görüleceği üzere- **İşfe'lenâ**'yı birbirlerinden güzel okuduklarını bilinmektedir.

Kimler Gelmiş Kimler Geçmiş

İŞIK DAĞITAN BİR GÜZEL İNSAN

MEHMET DURAK

KERGET (GERGİT) (1924-2005)

Hayati KERGET

Erzurum... Yükseklerde, yıldızlara yakın kent... Gökyüzünün en güzel mavisinde, ışık oyunları ile bulutların doyum-suz renklere büründüğü efsanevi diyar...

Evlerinde, sokaklarında elektrik ışıklarının olmadığı yıllar; kış geceleri, yaz gecelerinden daha aydınlıktır Erzurum.

Çoğu geceler ayın ışığına ayna olan bembeyaz kar örtüsü, hareket halindeki insanlara fenerdir. Bazen telgraf tellerini taşıyan, bazen de bu amaç için dikilmiş ağaç direklere asılı yağ kandilleri, hava karınca, görevlisi tarafından ucu ateşlenmiş uzun sopalar ile tutuşturulur, titreyen alevleri ile "buradayım" demeye çalışırlardı. Gecenin karanlığında karşıdan gelen insanlar, ağızlarında parıldayan sigaraları, ellerinde salladıkları gemici fenerleri ile ancak fark edilebilirlerdi. Bir de taşlı yollardaki topuk sesleri ile. Bu egzotik

manzaraya karışan bekçi düdüğü, ürpertiyle güveni harman ederdi sinelerde. Evleri de yağ kandilleri ışıklandırır.

Sonraları gaz lambaları ve lüks lambaları takip etti gelişimi...

1940'lı yıllardan sonra tanişmaya başladı elektrik ampulü ile sokaklarımız, evlerimiz. Ama nazlı bir tanışma... Bir mahallede iki veya üç sokak lambası.

Bu ışıklar her gün biraz daha çoğaldı. Pencerelerde beliren ampul ışıltısı, uykudan uyandırır gibi oldu evleri adeta. Sokaklardaki kandil ışıltıları, yenik düştü elektriğin ziyasına..

İşte bu karanlık sokaklardan uzanan bir el, uygarlığın kıvılcıklarını tutuşturmakta idi Erzurum'da..

Her fani gibi bir gün aramızdan ayrılacağı düşünmek bana sonsuz bir ıstırap verirdi.

Bu yüzden kenarından köşesinden dahi geçmek istemezdim bu düşüncenin. Yaşadıklarını anlatırdı. Hem de doyum olmaz bir muhabbetle... Fakat elim bir türlü yazıya dökmeye varmazdı. Sadece dinlerdim. Bu vehim, bir çok ayrıntının bu güne dek akmasına engel oldu sanırım. Zihnimi zorluyorum bu üzüntüyle.

1924 yılında Erzurum Dere Mahallesi, Bican Sokak'ta dünyaya gelir Mehmet Durak. Ailenin önceki çocukları yaşamadığı için adını "Durak" koyarlar. Yedi kurbanla büyütülür, yedi yaşında annesi Hesna hanımı kaybedene dek. Babası İbrahim Efendi (Ağa beg), o dönemler Muratpaşa Hamamı'nın işletmecisidir. Öksüzlüğün soğuk elini hissederek geçer çocukluk yılları. bu sebeple ilk mektebi dahi tamamlayamaz..

Tebrizkapı'da soba ve semaver yapan Ziya ustanın yanında çıraklığa başlar. Bir ara

Topçu'nun inşaatı denilen, Havuzbaşı'ndaki Halkevi, Kolordu binalarının inşaatlarında çalışır. Numune Hastanesi röntgen bölümünde görev yapar. 1944 yılında askere gider. Kars'ta dört yıl askerlik görevini ifa eder. İşte bu yıllar, kaderini değiştiren yıllardır. Askeri birliğin elektrik ihtiyacını küçük jeneratörün bakımı ile görevlendirilir. Ve ilk kıvılcım, orada ateşlenmiş olur. Genlerinde bulunan yetenekle de olsa gerek, dizel motorlara karşı nihayetsiz bir ilgi başlar.

1940'lı yıllarda Erzurum'un belli süreler için de olsa elektrik ihtiyacı Rüstem Paşa Bedesteni'nin alt kısmında oluşturulan elektrik santralinden karşılanıyordu. Bedestenin tarihi dokusu bozulmadan orta bahçeye monte edilmiş birimlerdeydi dizel motorları. Bir de motorların soğutma sistemine bağlı büyükçe bir havuz. Bu tesis, büyük insan, dönemin belediye başkanı Kâzım Yurdalan tarafından Erzurum'a kazandırılmıştı.

Küçük bir dizel motor da Mahallebaşı'nda eski itfaiye binasında hizmet veriyordu. Bu motordan elde edilen elektrik, Kars Kapı ve civarındaki askeri birliklerin ihtiyacını karşılıyordu.

Asker dönüşü Taşhan'daki santralde işçi olarak göreve başlar, o yıllar. Bir Alman mühendisle birlikte motorların montesinde görev alır. Aylarca süren bu sabır, sebat ve merak dolu çalışma ona çok şey kazandırır. Bu arada gördüklerini zihnine naksetmekte, ilgi duyduğu bu alanda basamakları ağır ağır çıkmaktadır.

1949 yılında aynı mahallede, karşı evlerindeki Batpazarı

esnafından terzi Halil İbrahim efendinin kızı Saniye hanımla evlenir. Radyoların bataryalarla çalıştığı, evlerin gaz lambaları ile aydınlatıldığı o yıllarda, düğün gecesi, Bican Sokak elektrik ampulleri ile ışıl ışıl aydınlatılır belediye tarafından.

Motorlu araç ve sürücü belgesi, o yılların çok ender rastlanan zenginlikleri idi. Bu aşkı merakla Erzurum'un ilk ehliyetlerinden birine sahip olur. Sonraki yıllarda ehliyet komisyonunda bilirkişi olarak üyelik yapar. (O yıllar, trafik henüz ihdas olmamıştır.) Akabinde Dere Mahallesi'ni hususi taksikle, otobüsle, kamyona tanışır.

1953 yılında babasını kaybeder.

Elektrik santralinde bulunan, "Miller", "Chrysler", "Doche", "Fairbanks" markalı dört dizel motorun her türlü arızasını giderebilecek, şehir elektrik yükü ile dizel motorlar arasındaki güç dengesini hesaplayabilecek seviyeye gelmiştir. 1956 yılında makinist, 1959 yılında başmakinist olarak görevlendirilir. Rüstem Paşa Bedesteni'nin üst kısmı, düzenlenerek kendisine lojman olarak tahsis edilir. Zira yirmi dört saat motorların durumundan haberdar olmalıdır.

Gündüz bir motor devamlı çalışır, hastane ve diğer önem arz eden birimlerin elektrik ihtiyacını karşılar. Şehir, elektrik ışığıyla akşam saat 17'den sonra aydınlanır, gece saat 23.30'da bu ışıltı sona ererdi. Santralde bulunana bu dört dizel motorun her birinin gücü 200-300 beygir kadardı.

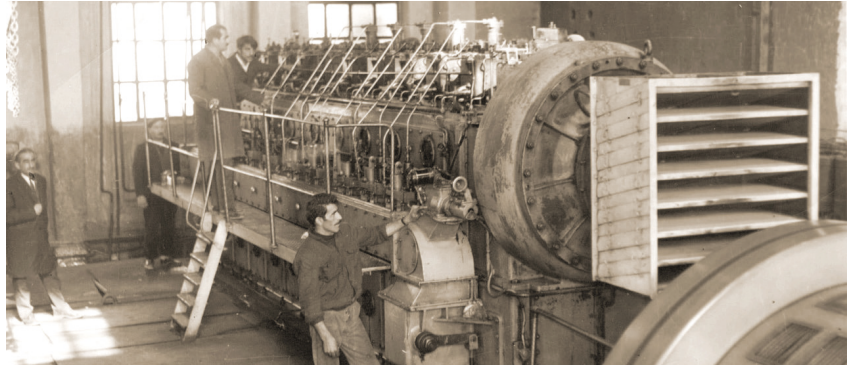
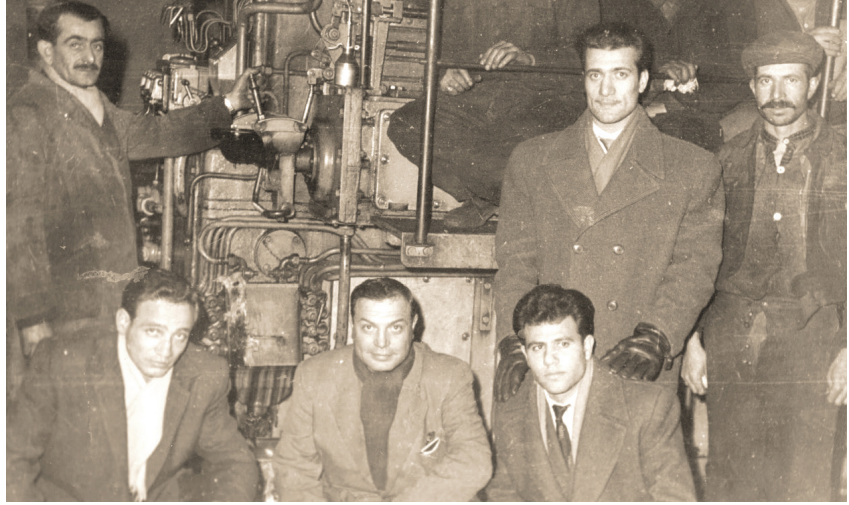
Gün geçtikçe şehir büyüyor, elektriğe olan ilgi artıyordu. Bu nedenle santral yetersiz

kalıyordu. Belediye Başkanı Edip Somunoğlu tarafından yeni bir dizel motor getirmesi için Adana'ya gönderilir. Durak usta, 80 ton ağırlığında, 1500 beygir gücünde "Benz" marka dizel motoru birkaç işçi ile birlikte söküp demiryoluna aktarırlar. Ve bu yolla önceden binası hazırlanmış olan Darhat mevkii (Kömür tevzinin kuzeyi)'ne getirirler. Yine beş on işçi ile birlikte bu ağırlığı, o günün imkânları ile vagonlardan indirip binaya alırlar. Bir buçuk, iki ay süren geceli gündüzlü yoğun bir çalışmadan sonra o devasa motoru monte ederler. (Rahmetli dedemin, iki katlı bir bina büyüklüğündeki bu motoru görünce: "- ula oğlum Allah aklını saklasın. Bunca alameti yerli yerine nasıl getirdin? Heç mi bir şeyini unutmadın?" sözleri hâlâ kulaklarımdadır.)

Ve törenle, dualarla dizel motor çalışmaya başlar. Taşhan'daki tüm motorların üretimi kadar elektrik üretmektedir.

1950'li yıllarda çalışmalarına başlanılan Tortum Hidroelektrik Santrali'nde, 196'lı yıllarda artık sona gelmiştir. Enterkonnekte sisteme bağlanacak santral, Erzurum'u artık ışiksiz bırakmayacaktır. Aynı yıllar, Rüstem Paşa Bedesteni'nin de restoreye alındığı yıllardır. Burada bulunan santral, zaman içerisinde lağvedilecektir. Tortum Hidroelektrik Santrali ve Kavak Kapı'daki 1500 beygirlik dizel motorun gücü Erzurum'a şimdilik yeterlidir.

Durak usta, belediyece görevlendirilir. Taşhan'daki dizel motorlardan birini Ağrı'ya, birini Hınıs'a, bir diğerini de Gümüşhane'ye monte eder. Evinden uzakta aylar süren ça-

lışmalar sonunda, bu yerleşim yerlerindeki insanlar da ışığa kavuşturulur.

1970'li yıllar, dizel motorların tamamen emekliye ayrıldığı yıllardır. Zira üretim, tamamen enterkonnekte sistemdedir.

Belediye bu kez Durak ustayı şehrin içme su pompalarının montesi ile görevlendirir. Dadaş Köyü'ndeki kuyu motopomplarını monte eder. Bu motopompların ana depoya topladığı suyu, Tepe Mezarlık'taki depoya pompalayan, yine, Tepe Mezarlık deposundaki suyu Süteveleri ve Kiremitlik depolarına pompalayan büyük su motorlarını monte eder.

Bu arada Aşkale Kömür İşletmesi'nin jeneratöründen, şehirdeki sinemaların jeneratörlerine; trafik sinyalizasyon

ışıklarının düzenlenmesine kadar birçok faaliyette Durak ustanın el izlerine rastlamak mümkündür.

Büyük şehirlerdeki birkaç şirketten aldığı zengin teklifleri Erzurum'a olan sevdası yüzünden geri çeviren Durak usta, dolu dolu geçen meslek hayatını 1977 yılında noktalar. Büyük bir emekle monte ettiği Kavak Kapı'daki dizel motorun kaynakla parçalanarak hurda fiyatına satıldığını duyunca gözyaşlarına hakim olamaz.

Üç kız, üç erkek çocuk babası olan Durak usta, 2005 yılının 8 Nisan'ında Hakk'ın rahmetine kavuşur. Bu isimsiz kahraman, daha niceleri gibi, üzerine toz kondurmadığı Erzurum'un sinesinde yatmaktadır

Ruhu şâd, mekânı cennet olsun.

KİTAPLARIN KORUYUCUSU: “YÂ KEBİKEÇ”

Önder KAYA

Kebikeç; kitap sevdahlının, sahaf müdavimlerinin, yazma koleksiyonerlerinin bildiği, ancak ‘bu dünyaya’ uzak olanların, hakkında bir fikir yürütemediği kelimelerden biri.

İddialı olur mu bilmiyorum ama bir kişinin kitaba olan merakının derecesini anlamak için belki bu kelimeyi bilip bilmediğini ölçü olarak almak mümkün olabilir. Hali hazırda Ankara merkezli olan, kültür hayatımızın en nitelikli dergilerinden biri de bu ismi taşıyor.

Aziz Gökçe, derginin bu isimle yayınlanma gerekçesini şu satırlarla ifade ediyor: “*Nasıl ki, kebikeç, kitapları zararlı haşerelerden koruyorsa, bu dergi de bilimi ve bilim adamlarını koruyacak, böylece kebikeç görevini bir kez daha yerine getirmiş olacak.*”

❖ Sihirli kelime: Kebikeç

Bu kelimeye, daha çok yazma eserlerin ilk ya da son sayfalarında tesadüf etmek mümkündür. Bilindiği üzere yazma eserlerin korunması ve saklanması son derece güçtür. Yazmaların en önemli düşmanlarından biri de kitap kurtlarıdır. Her ne kadar sahaf terminolojisin-

de “kitap delisi”, “kitap aşığı” olan insanları nitelemek için bu tabir bir benzetme olarak kullanılsa da, gerçek anlamda kitap kurdu, kitapların en büyük düşmanıdır. İşte bu sihirli sözcüğün -kebikeç-, kitapları, söz konusu haşereden koruduğuna inanılır.

❖ Kebikeç bitkisi

Bu deyim ilk olarak ne zaman kullanıldığı sorusu gizemini koruyor. Ancak çok eski zamanlardan itibaren bu kelimenin ne anlama geldiği sorusu tartışılmaya başlandı. Bazı kişiler kelimenin, kurtçukları kitaptan uzak tutan bir sihirli cin ya da meleğin adı olduğunu iddia etmiş. Bazıları ise buna botanik bilimi açısından yaklaşmayı denemiş. Bu yolla yaklaşanlar, söz konusu bitki-

nin ne tür bir bitki olabileceği konusuna kafa yormuş. Genel olarak ortaya atılan görüşlerden biri, söz konusu bitkinin maydanozgiller familyasından olduğu ve sayfa arasına konduğunda yaydığı kokunun kurtçukları kitaptan uzak tuttuğu şeklindedir. Bazı çalışmalarda ise bu bitkinin bir tür zehir yaydığı, bu zehrin insanlara değil ama kurtçuklara zarar verdiği yönündedir. Yine bu bitkinin öz suyunun mürekkep içine karıştırıldığı ve böylelikle de kurtçukları uzak tuttuğu da rivayet olunur.

Bazı kaynaklarda söz konusu bitkinin Türkçede “dügün çiçeği” olarak adlandırılan bitki olduğu kayıtlıdır. Bunun dışında bu bitki için sarı çiçekli düğün otu, keffü’s-sebu, kırlangıç otu, kes-i viran, secerü’d-defadı, kibrit çiçeği,

kurbağa ayası, kâğıt hane çiçeği, sırtlan ayası, sütleğen gibi isimler de kullanılır.

Bilindiği üzere eski yazmalarda yer alan bazı malzemeler adeta kurtçukları davet eden türdendir. Balmumu, nişasta hamuru ve doğal yapıştırıcı maddeler bu cezbedici unsurlardan sadece bir kaçıdır. Kebikeç otunun kitabın arasına konması durumun-

da bu küçük kitap düşmanlarının kitaptan uzak duracaklarına inanılmaktadır.

➤ **Kebikeç'in kökeni**

İşin sihirsiz boyutuna gelinece... Kebikeç'in Süryani kültüründe böceklere hükmeden kralın adı olduğu söylenir. Bundan dolayı kelimenin Süryani dilinde yer aldığı şeklinde bir tez ortaya atılmıştır. Ancak Cavit Orhan Tütengil, Süryanice'de "ç" harfinin olmamasından dolayı bu tezin doğru olamayacağını öne sürer. Hüseyin Hatemi bir adım daha ileri giderek bu kelimeyi Süryani başpiskoposlarından Aziz Günel'e sorar ve ondan, kesinlikle Süryanice menşeli olmadığını cevabını alır.

Öte yandan kelimenin Fars kökenli ya da Sanskritçe menşeli bir sözcük olduğunu düşünenler var. Kelimenin Sanskritçeden türediğini iddia edenlerin ortaya attığı görüşe göre "Kebikeç", Hindistan'da hamam böceklerinin kralının adıdır. Dolayısıyla ondan medet ummak, kitapların her türlü haşerattan korunmasını güvence altına almak anlamına gelir. Kelimenin hüdhüd kuşu ile bağlantısını kuranlar da bulunuyor. Onların iddiasına göre de bu kuşun tüyleri, yazmaları koruyucu birtakım özelliklere sahiptir. Dolayısıyla bu tüylerin kitap arasına konması, yazmaların ömrünü uzatan önemli bir etkidir.

➤ **"Yâ Kebikeç"**

Kitapların sonuna bazen de ilk sayfasına bu ibare "*yâ kebikeç*", "*yâ hâfiz*, *yâ kebikeç*" gibi formüllerle yazılırdı. Ancak görünen o ki, bu yazma

işleminin çok da işe yaradığı söylenemez. Nitekim bu durumu Hilmi Yavuz bir yazısında Abdülbaki Gölpınarlı'dan yaptığı alıntı ile şu şekilde dile getirir: "Hocanın biri mollasından bir kitap ister. Molla kitabı eline alınca görür ki, lime lime, güve delik deşik etmiş. 'Hoca' der, 'kitabı güve yemiştir!' Hoca bağırır, 'yâ kebikeç' yazmadın mı?' Molla cevap verir: 'Yazdım, yazdım ama önce Kebikeç'i yemiştir, sonra da kitabı yemiştir.'"

Gerçekten bugüne gelen pek çok yazmada bu durumu somut olarak gözlemlemek mümkündür. Hâsılı, "kebikeç" kelimesi her ne kadar yazma eserleri korumada hükmünü icra edemese de kültür hayatımızın en mühim unsurlarından olarak yaşamaya devam ediyor.

Kaynakça

Tuba Çavdar; "Kebikeç", Yavuz Arçıt Armağanı, İstanbul 2010, s. 204-205.

Adam Gacek; "Arapça Elyazmalarında Kebikeç", Kebikeç, sayı: 5, 1997, s. 5-8.

Aziz Gökçe; "Kebikeç'in aslı-Faşlı: Kebikeç Adı Üzerine Bir Araştırma", Kebikeç, sayı: 3, 1996, s. 5-7.

Muzaffer Gökman; Evimizin Kütüphanesi, İstanbul 1966.

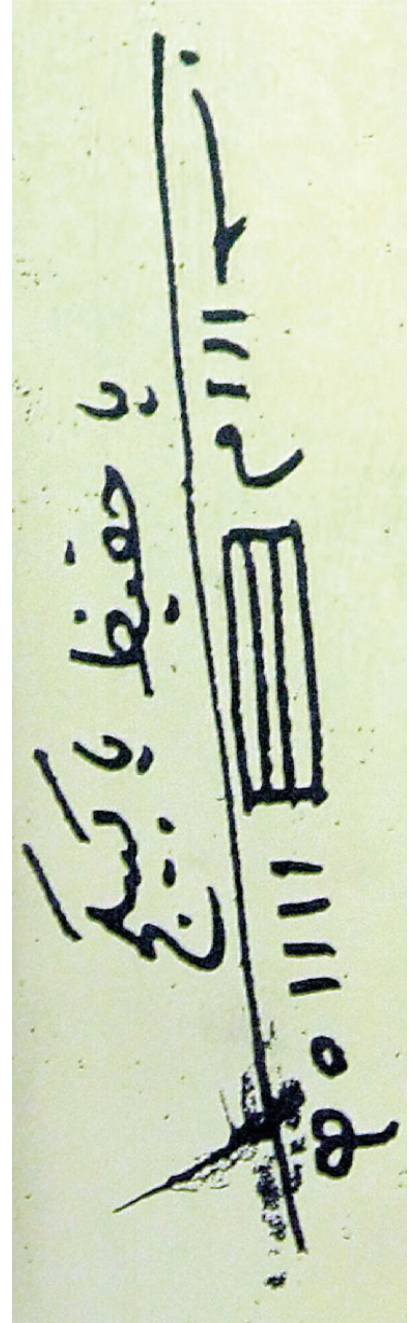
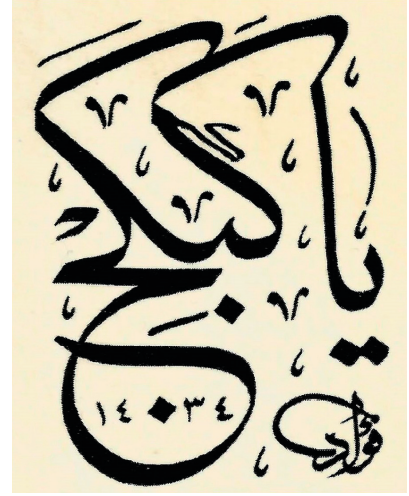
Orhan Şaik Gökyay; "Kebikeç Duası", Türk Dili, sayı: 280, Ocak 1975, s. 9-16.

Hüseyin Hatemi; "Yâ Kebikeç", Kebikeç, sayı: 4, 1996, s. 5.

Ergin Deniz Özsoy; "Kebikeç ve Kitap Yurdu Melûnu" Kebikeç, sayı: 6, 1988, s. 5-7.

Cavit Orhan Tütengil; "Yâ Kebikeç", Kebikeç, sayı: 2, 1995, s. 5-6.

Hilmi Yavuz; "Yâ Kebikeç", Kebikeç, sayı: 1, 1995, s. 5-7.

ERZURUM'DA BİR RUS PRENSES

Prenses Varvara (Galitzin) Duhovsky'nin Erzurum Günleri

Dr. Sıtkı Yılmaz KUŞKAY*

1877-78 Osmanlı-Rus Savaşı'nda (93 Harbi) Balkan (Tuna) cephesinde Ruslara karşı savaşı kaybettikten sonra, Ruslar Yeşilköy'e kadar gelmişlerdi. 31 Ocak 1878'de Edirne'de Ateşkes imzalanmış, 3 Mart 1878'de ise Ayastefanos (Yeşilköy) antlaşması yapılmıştı. Kafkasya cephesinde ise Türk Ordusu Erzurum Halkı'nın müthiş desteği ile Aziziye ve Mecidiye'de büyük bir direniş göstermiş ve emsalsiz bir saldırı harekâtı yaparak, Rus Ordusuna çok büyük kayıp verdirmişti. Savaş boyunca Türk ve Rus askeri Tifo ve Tifüs salgınlarından önemli boyutta kayıp verdi. İstanbul Hükümeti 21 Şubat 1878'de Erzurum'u Ruslara teslim etmişti. Kars'tan sonra Hınıs'ta görevlendirilen Rus General Sergey Mihailoviç Duhovsky (1839-1901), Ermeni asıllı General Şelkovnikof'un Tifüsten Erzurum'da ölmesi üzerine Erzurum Askeri Valiliğine atanmıştı. Prenses Varvara Galitzin, General Duhovsky Kafkasya Ordusunda görevli iken, Tiflis'te yaşayan teyzesini görmeye gelmiş ve bir tesadüf

eseri tanıştığı General Duhovsky ile 24 Nisan 1876'da evlenmişti. 24 Nisan 1877'de Rusların savaş ilan etmeleri üzerine Gümrü'ye gitmişlerdi. Prenses Varvara Duhovsky eşinin savaştan dönmesini Gümrü'de bekledi. Ardahan ve Kars'ın düşmesinden sonra, General Duhovsky Hınıs yöresinde Kürtlerle Ermeniler arasındaki çatışmaları durdurmak için görevlendirilmişti. Ateşkes ilanından sonra da ayrıca Türk-Rus sınırının tespit komisyon başkanlığına ve Erzurum Askeri Valiliğine tayin edilmişti. Eşinin gelemeyeceğini anlayan Prenses Duhovsky (Galitzin) önce Kars'a ve oradan da eşine sürpriz yaparak Erzurum'a gelmişti. General Duhovsky ve eşi 13 Temmuz 1878 tarihli Berlin Antlaşması ile Erzurum, Bayazıt ve Eleşkirt'in Osmanlı Devletinde kalması üzerine 20 Eylül 1878 tarihinde Erzurum'u Türk yetkililere teslim ederek önce Tiflis'e ve oradan St. Petersburg'a dönmüşlerdi.

Prenses Duhovsky'nin anıları önce Rus dilinde "Erzu-

rum'da bir Rus kadının günlüklerinden parçalar adı altında 1879 yılında St. Petersburg'ta yayınlanmış ve daha sonra aile dostları Rus Şairi Konstantin Konstantinoviç Sluchevsky (1837-1904) 'nin editörlüğünü yapmış olduğu Erzurum anılarını da kapsayan tüm anıları 1917 yılında Londra'da İngilizce yayınlanmıştı.

► Prensesin Doğumu ve Gençlik Yılları

Prenses Varvara Fedorovna Galitzin geçmişi 15.yy Litavanya Düküne kadar giden Rusya'nın en ünlü soylu ailelerinden Galitzin ailesindedir. Prens Fiyotr Grigoreviç Golitzin 'in ikinci eşi Evdokya İvanova Zarudnaya'dan 4 Şubat 1854 tarihinde bugünkü Ukrayna'nın Harkiv (Harkov) kentinin Doljik kasabasında doğdu. Varvara'nın annesi Alman Roerberg ailesindedi. 19 yy.da Rusya'da Almanla evlenmek bir moda idi ve Rus Bürokrasisinde Alman asıllı asker, bürokrat, mühendis ve diplomatlar çok sayıda idi. Baba Fiyotr

Harkov bölgesinde asillerin baskıydı ve Rus Çarı II.Aleksandr'ın danışmanlığını yapıyordu. Varvara çocukluğunda çoğu yabancı mürebbiyeler elinde yetişti ve ta üç yaşındayken hayalini kurduğu Almanya'nın Stuttgart kentine, Belçika'ya ve Paris'e gitmişti. Genç kızlığında tekrar Stuttgart'a gidip aylarca kalmıştı. Rusya'ya yerleşen Alman azınlığın çoğunluğu Baden-Württemberg bölgesinden Rusya'ya göç etmişti. Rus Çariçesi II.Katerina'da zaten Alman asıllıydı ve Rusya tarihinde kocasına darbe yapıp, iktidara geçip Rusya'yı 34 yıl yöneten kadın olarak bilinmektedir.

➤ Kafkasya'ya Seyahat

Varvara'nın teyzesi Naftaline, Kafkasya'nın idari merkezi Tiflis'te yaşıyordu ve Kafkasya Ordusunun Baş Mühendisi (Ordonat) Bay Staritzi ile evliydi. Teyzesi onları Tiflis'e davet etmişti. 1875 Mayıs ayı ortalarında annesi Evdokya ile birlikte trenle St.Petersburg'tan Tiflis'e hareket ettiler. Trende İran Kaçar Şahı Nasirettin'in torunları da seyahat ediyor ve Kaçar prensleri St.Petersburg'ta Harp Akademilerinde eğitim görüyorlardı. Daha genç olan prens Rüknettın Mirza yakışıklı ve daha sempatik bir gençti. Tiflis'e vardıklarında hava kararmıştı ve istasyonda teyzesi, eniştesi ve kuzeni karşılamaya gelmişlerdi. Varvara'nın teyzesi Tiflis'in en güzel bahçeli evlerinden birinde yaşıyordu. Varvara Tiflis'e geldikten üç gün sonra bir akşam kuzeniyle birlikte bir dans gazinosuna gitmişlerdi ve orada Prens Rüknettın Mirza ile karşılaştı. Onunla ilgilenmiyormuş gibi hareket etti ama ertesi gün için at gezintisi

yapmaya karar verdiler. Yürüyüş parkurunda atla dörtlü giderken alanda otlar arasında bir yabancı çiçek gördü ve onu koparmak isterken, prens ben sana koparayım dedi ve bir akrobatik hareket yaparak çiçeği kopardı ama kaskı başından düşüp yuvarlandı. Prens epeyce bir acı çekti ama Prenses onun durumunu alaya aldı.

➤ Albümdeki Fotoğraftan Evliliğe

Prenses teyzesinin albüm resimlerini karıştırırken, birden gözü genç bir yüksek rütbeli subayın fotoğrafı dikkatini çekti. Kim olduğunu sordu. Teyzesi onun Rus Çarı'nın 36 yaşında en genç generali olan General Sergey Mihailoviç Duhovsky (1839-1901) olduğunu söyledi ve Rus Büyük Dükü Mikael'in maiyetinde Tiflis'te çalıştığını söyledi. Prenses genç generali kafaya takmıştı ve onunla muhakkak tanışmak ve evlenmek istiyordu. Kısa bir süre içerisinde onu Sergey Mihailoviç ile tanıştırdılar. General onu ilk gördüğünde hiç ilgilenmemiş göründü. Sergey, etrafındaki erkeklerin önünde eğildikleri ve kur yaptığı erkeklere hiç benzemiyordu. Ancak prenses çok inatçıydı ve generalin gönlünü çelmeye karar verdi. Haziran ortasında annesi birkaç haftalığına St.Petersburg'a gitmişti ve o teyzesinde kaldı. O arada Sergey aniden onu sevdiğini ve evlenmek istediğini söyledi ve nişanlandılar. Prenses teyzesiyle beraber Güney Gürcistan'da maden suları ve kaplıca merkezi olan Borjomi'ye yaz tatili için gitti. Büyük Dük Mikail'de yaz tatili için Borjomi'ye gitmişti. Sergey'de birkaç defa onu görmeye gitti ve 24 Nisan 1876'da (Jülyen

takvimine göre 11 Nisan 1876) düğün yapmaya karar verdiler. Prenses'in annesi St.Petersburg'tan, onlarda Borjomi'den Tiflis'e dönmüşlerdi. Düğünlerine beş ay vardı fakat Rusya'ya geri dönme zamanları gelmişti. Tiflis'ten liman kenti Poti'ye oradan yelkenli ile Harkov'a geçeceklerdi. Fırtınadan dolayı bu seyahati gerçekleştiremediler ve Tiflis'e geri döndüler. Bu sefer " Gürcistan Askeri Yolu" üzerinden Vladikafkas'a ve oradan trenle Harkov'a gitmeyi denediler. Meşakkatli bir yolculuktan sonra Doljik'e (Harkov) ulaştılar.

➤ Görkemli Düğün

Düğün, 24 Nisan 1876 Tarihi için planlanmıştı. Sergey ise Tiflis'ten Harkov'a Paskalyanın ilk günü olan 16 Nisan'da geldi. Düğün töreni 24 Nisan 1876'da gece saat 10'da Doljik kilisesinde yapıldı. Papaz evlilik duası yaptı ve "Ölüm bizi ayırır" dediler. Böylece kilisedeki tören bitti ve ailenin görkemli bir yemek vereceği Galitsin şatosuna gittiler. Varvara ailesiyle göz yaş döküp onlardan ve gençlik dönemini geçirdiği şatodan ayrıldıktan sonra, balayı için Sergey'in ağabeyisine ait ve Doljik'e 50 mil (80 km) uzaklıktaki Mertchik'e gitmek üzere, kendi ağabeyinin Varvara'ya düğün hediyesi olarak verdiği körüklü yaylı atlı arabayla hareket ettiler. Yolda bir köprüden geçerken, atlardan biri ürküp kaydı ve bunun sonucu olarak araba devrilmeye ramak kalmıştı. Suyu birkaç metre kala atları dizginlendi. Büyük bir mucize eseri yeni evli çift, arabacılar ve atlar hayatını kaybetmemişti. Sergey'in kardeşleri bizi arkadan takip ediyorlardı ve onların tek atlı arabalarına bindiler ve sağ salim Mertchik'e ulaştılar.

➤ St.Petersburg'tan Tiflis'e

Balayından sonra St.Petersburg'a geçtiler ve yirmi gün sonra Sergey Mihailoviç bir telgrafla Tiflis'e çağrıldı. St.Petersburg'tan Tiflis'e trenle geldiler. Karayolu yaz mevsiminde bile güvenli değildi. 1876 yılı Haziran ortalarında, Ermeni asıllı General Loris Melikoff Kafkasya Ordusu Komutanlığına getirildi ve Türkiye ile savaşa hazırlık yapmak üzere görevlendirildi. General Sergey Mihailoviç Duhovsky ise Loris Melikoff'un kurmay başkanı oldu. Melikoff; Sergey Mihailoviç'i Borçalı bölgesindeki Manglisi'de bulunan Rus Ordusuna ait bir kısım silahları kontrol için görevlendirdi. Ruslar 24 Nisan 1877 'de ilan edecekleri Osmanlı-Rus Savaşı hazırlıklarına bir yıl önceden başlamışlardı. General Duhovsky ve eşi Prenses Varvara ertesi gün birlikte uzun bir yolculuktan sonra Manglisi'ye ulaştılar ve geceleyin komutanın evinde kaldılar. Ertesi gün Sergey silahları denetledi. Erivan Alayı Manglisi'de konaklıyordu ve ertesi gün Gümrü'ye yürümeye başladılar. Onlar ise Tiflis'e döndüler. Tiflis'in aşırı sıcağından dolayı Borjomi'ye geçtiler. Prenses Duhovsky Büyük Düşes Olga Fedorovna ile tanışmasını şöyle anlatıyor: "*O sıralarda Büyük Dük Mikael ve Büyük Düşes Olga Federovna'da Borjomi'de idi. Birkaç gün sonra Büyük Dük bizzat onu eşi ile tanıştırmak istedi. Büyük Düşes beni büyük bir nezakete kabul etti ve bende ona karşı mahcup tavır göstermedim. Eylül 1876 yılının sonuna doğru Tiflis'e döndük. Annem bizi ziyarete geldi ve Sergey'de Loris Melikof'a eşlik etmek ve silahları incelemek üzere Gümrü'ye birkaç günlüğüne gitti. Sergey*

tekrar Tiflis'e ve annem de Rusya'ya döndü."

➤ Gümrü Yolunda

Belli ki General Sergey Mihailoviç bu kışı Gümrü'de geçirecekti. Prenses Varvara ise tek başına kışı Tiflis'te geçirme niyetinde değildi. Prenses Gümrü'de eşiyle beraber kalmaya karar verdi ve sonunda eşi Sergey'i ikna etti. Prenses hizmetkârı Helena ile bir posta arabasıyla 100 mil (160 km) uzaklıktaki Gümrü'ye gitti. Gümrü'de zengin bir Ermeni tüccarın güzel evine yerleşti. Gümrü Alagöz dağlarının eteğinde bulunan genellikle tek katlı siyah taş evlerden yapılmış bir sınırlı kent idi.

General Loris Melikof bu kasvetli şehirde Rus Kolonisini monotonluktan çıkarmak için partiler düzenliyordu. Gümrü'nün kalesi şehre çok yakındı. Prenses Varvara Arpaçay nehri ni geçmeyi çok merak ediyor ve Küçük Asya topraklarına ayak basmak istiyordu. Gümrü'de ki hava yakında bölgede bir savaş çıkacağına işaret ediyordu. Rus kolonisinde bir subay eşi Bayan Zezemann ile çok anlaşılıyordu. Onlara koruma yapan bir grup Rus Kozacı askerle Arpaçay ötesine geçtiler, bu tarafta Türk nöbetçi askerler bulunuyordu. Türk askerler onları yakalayıp, komutan huzuruna götürdüler. Biraz sonra onları kurtarmak için Sergey'de geldi. Türk askerler onlara çok nazik davrandılar, Türk komutan onlara Türk kahvesi imkân etti. Böylece küçük bir macera herhangi bir olay olmadan atlatıldı.

➤ Ardahan ve Kars'ın Alınması

Ruslar 24 Nisan 1877'de Osmanlı Devleti'ne savaş ilan

etti. Başlangıçta Ruslar büyük bir direnç ile karşılaştılar da 17 Mayıs 1877'de Ardahan'ı ele geçirdiler. Ardahan'a giren Rus Ordusunda en büyük alayın komutanı General Sergey Duhovsky idi ve çok yararlılık gösterdiğinden madalya ile ödüllendirildi. Bayazıt'ta ise Türkler çok büyük üstünlük sağladı. Türk Ordusu'nun Alman asıllı Rus Generali Heimann komutasındaki Rus Ordusuna karşı 27 Mayıs 1877'da başlattığı Zivin harekâtında şiddetli çarpışmalar meydana geldi. Türk Ordusu, Zivin cephesinde 27-29 Haziran 1877'de Rusları bozguna uğratarak Kars'a doğru çekilmeye mecbur etti. Kars'ta geçici bir ateşkes yapıldı. General Melikoff Kurmay Başkanı General Sergey Mihailoviç'e ateşkesi fırsat görerek Prenses Varvara ile Paris'e gönderdi. Onlarda Gümrü-Tiflis yoluyla doğrudan bir haftalığına Paris'e gittiler. General Duhovsky bu seyahat esnasında çok tedirgindi ve bir an evvel Kars'ın kuşatmasının sonuçlanmasını istiyordu. Bu yüzden de izinlerini keserek erken Gümrü'ye döndüler. General Duhovsky Kars cephesine geçti. Bu seyahat savaşın ortasında Duhovsky ailesi için önemli bir ödüldü. 18 Kasım 1877'de ise Kars Ruslar tarafından işgal edildi.

Rus Büyük Dükü Mikael'de savaş meydanına (Kars'a) gitti ve Büyük Düşes Olga Fedorovna Gümrü Kalesinde kalmayı tercih etti. General Duhovsky bu sefer Erzurum Hınıs kazasında Kürtlerle Ermeniler arasındaki çatışmaları durdurmak için görevlendirildi.

Prenses Varvara yaklaşık on ay Gümrü'de kalmıştı. Eşinin Erzurum'dan Kars'a döneceğini düşünerek, Gümrü'den Kars'a

gitmeye karar verdi. Hizmetkârları Helena ve Azeri Hüsnatın'ı de yanına alarak bir posta arabasıyla Kars'a gitti. Kars'ta Gümrü'den tanıdığı Rus subayı Danilevski ile karşılaştı. Kars'ta Erzurum görevi için gidecek olan eşini görmek istiyordu, ama Danilevski Sergey'in Erzurum'a gittiğini söyleyince çok üzüldü. Sergey Kars'ta konakladığı evi boşaltmamıştı. Danilevski Prenses Varvara'ya refakat ederek onu eve götürdü. Kars'ta çok az Rus subayı eşi vardı. Onlarla da uyuşması mümkün değildi. Daha sonra eşinin Tifüs salgınından dolayı hayatını kaybeden Ermeni asıllı General Şelkovnikof yerine Erzurum Askeri Valiliğine getirildiğini öğrendi. General Duhovsky eşine telgraf göndererek Erzurum'u Türklere teslim edip döneceğini bildirdi.

➤ Ruslarla Edirne Ateşkesi ve Ayastefanos Antlaşması

Daha sonra 31 Ocak 1878'de Osmanlı Devleti ile Rusya arasında imzalanan ateşkes antlaşması sonrası General Duhovsky Sınır Tespit Komisyonu başkanlığına getirildi. Ateşkesin ilan edildiği gün Hınıs'ta Türk kuvvetleri General Duhovsky komutasındaki Rus kuvvetlerine saldırmayı planlıyordu. General Duhovsky ateşkesin onaylanmasını bekliyordu. Ruslar ateşkestten sonra 21 Şubat 1878'de Erzurum'a girdiler. General Duhovsky General Şelkovnikof'un tifüsten ölmesi üzerine, yerine Erzurum Askeri Valisi olarak atandı. General Duhovsky eşine gönderdiği telgrafta Erzurum'u boşaltana kadar Erzurum'da kalması gerektiğini ve bu yüzden ona Tiflis'e dönmesini önerdi.

Prenses Varvara eşine kavuşmak için sabırsızlanıyordu, ancak haftalar geçiyordu. Hem Kars ve hem de Erzurum'da tifüs salgını biraz azalmış görünmesine rağmen, tekrar artmaya başlamıştı. Her gün yeni bir asker arkadaşları ve halktan insanlar ölüyordu. Prenses eşinin sağlığından da endişeliydi. 3 Mart 1878 (19 Şubat Jülyen) Ayastefanos(Yeşilköy) antlaşmasıyla Erzurum Osmanlı Devletine ve Bayazıt ile Eleşkirt ise Ruslara bırakıldı.

Prenses Varvara eşinin bu tavsiyesine uymak yerine Kars'tan Erzurum'a gitmeye karar verdi. Rus subayı Bay Danilevski'den bir posta veya kurye arabasıyla kendisini Erzurum'a göndermesini istedi. Prenses Varvara seyahati şöyle anlatıyordu: *"Ancak o daha şanslıydı. Danilevski'nin kendisi Erzurum'a kurye olarak gönderiliyordu. Ancak arabada yeterli yer olmadığı için hizmetçisi Helena'yı Erzurum'a götüremiyordu. Rus Ulaştırma başkanı General Kuzminski onlara daha büyük bir araba temin ederek bu sorunu çözdü. General Kuzminski'nin eşliğinde Erzurum'a güven içinde yolculuk yapmak çok önemliydi, ama ertesi gün sabah kapılarını çalan General Kuzminski yola çıkmadan aldığı telgrafla Kars'tan ayrılmaması isteniyordu. Ancak Prenses, Helena ve Bay İlişenko büyük bir hızla yola çıktılar. Sonrasını Prenses şöyle anlatıyordu: Yollar çok bozuktu. Karlar erimeye başladığı için çamurla boğuşuyorlardı. Erzurum yolunda bir deve kervanı ile karşılaştık. Bindığım arabanın atları ürktü ve bende bu durumdan korktuğum için Bay İlişenko üzerinde bir Kozak eğeri olan ata binmemi teklif etti. Biz yol da zaman kaybettimiz için*

Helena bizi bir sonraki istasyonda bekliyordu. Gece konaklayacağımız Yüzveren köyüne geldik. Burada bir çiftlik evinde mola verdik ve sabah erken tekrar yola koyulduk. Köprüköyü geçtik. Yolda Kars'a giden General Avianof'a rastladık. General bana tüylü botlarını vererek yardımcı oldu. Daha sonra Deveboynu gözüktü. Deveboynu'nun ortasında kendilerini haydut olarak tahmin ettiğim bir grup ath dost Türkü eşim beni karşılamak üzere göndermiş. Demek ki eşim geleceğimden bir şekilde haberdar olmuş. Bana kürk ve şallar göndermişti. Önce Erzurum'un camilerinin minareleri gözük-tü. Sonunda eve geldik. Macerah ve çok kötü yol şartlarında geçem bir yolculuktan sonra eşim Sergey'e kavuştum."

➤ **Prenses Varvara Erzurum'daki İlk Günlerini Anlatıyor**

Prenses Varvara, Erzurum'daki ilk gününü şöyle anlatıyordu, "29 Mart 1878 günü sabah uykudan uyanınca, Prenses Erzurum'da tekrar eşine kavuşmasını bir rüya olarak görüyordu. Gümrü ve Kars'taki boğucu geçen günlerinden sonra, Erzurum'un en geniş evlerinden birini Elize Sarayı olarak görüyordu. Savaştan çıkan ve muhaceretlere sahne olan Erzurum'un nüfusu 15bine düşmüştü. Çoğunluğu Türk'tü ve Ermeni ve Greklerin azınlıkları oluşturduğunu belirtti. Akşam boş olan sokaklarda başıboş köpekler geziyordu. Her gece cami minarelerinden ezan okunuyordu. Allahuekber, Allahuekber (Allah büyüktür, Allah büyüktür) diye başlıyordu. Dün gece uyurken bir kâbusla uyan-dım, rüyamda Sergey'i savaşa çağırıyorlardı. Ağlamaya baş-

ladım ve hıçkırıklara boğuldun. Sergey beni teskin etmek için çok uğraştı. Erzurum'a gelişim özellikle Hristiyanlarda büyük bir heyecan yaratmıştı. Benim böyle bir ortamda ve bu yollar-dan Erzurum'a gelmemden do-layı madalyayı hak ettiğimi düşünüyorlardı. Evimizin kabul odası insanlarla dolup taşıyor-du. Beni ziyarete gelen önemli simalar arasında, 30 Mart 1878 günü, Erzurum'un en varlıklı Grek tüccarı Giorgi Efendi idi. Giorgi Efendi altın ve gümüş boncuklarla süslemiş görkemli elbisesi ile eşi, on dört yaşında-ki gelini ve bozuk şiveyle Fransızca konuşan kızı eşlik ediyordu. Ondan bir gün önce de Ermeni toplumunun en saygın kişisi Antuan Efendi Şabanyan geldi. Antuvan Efendi çok güzel İngilizce konuşuyordu ve 1877-78 savaşı sırasında İngiliz "The Times" gazetesinin temsilciliğini yapıyordu. Bugün gelenler arasında Fransız Konsolosu ve eşi Bay ve Bayan Gilbert vardı. Özellikle Bayan Gilbert çok zarif ve kibar idi. Bana getirdiği kitap ve müziklerini masaya koydu.

Gilbert'ler evde iken 80 yaşlarında sakallı olan Hüseyin Paşa geldi ve sürekli haliya bakıyor ve bir şeyler mırıldanı-yordu. Bay Gilbert çok iyi Türkçe bildiğinden bana Paşa'nın komplimanlar yaptığını söyledi. Daha sonra elinde İskoç şapkasıyla Avustralya'da yaşayan İskoçyalı doktor (Dr. S.Charles Ryan'ı kastediyor) geldi. İstanbul'a geri çağrılan doktor eşim-den pasaport almaya gelmiş. Kolundaki pazubent'te Kızılay işareti ve SHS (Stafford Meclis Komitesi) yazısı vardı. Erzurum'da hasta ve yaralı Türk askerilerine yardım etmek üzere bulunan bu kadar Avrupalı doktor bulunmasına bir anlam veremedim. Bugün ayrıca yeni

telgrafhane açıldı ve gelen ve giden bütün telgraflar eşim Sergey'in denetiminden geçiyordu. Bir bakıma sansür vardı. Eşim ilk telgrafı Erzincan'da bulunan Kurt İsmail Paşa'ya telgrafhanenin açılmasına yar-dımı için teşekkür mesajı idi.

31 Mart akşamı eşim Sergey, Erzurum'da bulunan Türk askeri heyetinin temsilcilerine büyük bir yemek verdi. Türk subayları bir bando karşıladı. Masada Sergey'in karşısında oturdum. Bir yanımda Hüseyin Paşa ve diğer yanımda Danyal Efendi oturdu (Taniyal Karacıyan). 12 çeşit yemek ikram edildi. Türk davetlilerin hepsi şampanya içtiler. Danyal Efendi fesini çıkardı. Avrupalı bir subay gibiydi. Paris'te eğitim görmüş ve St.Petersburg'ta Türk Elçiliği'nde askeri ataşe olarak hizmet yapmıştı. Çok akıcı Fransızca ve Rusça konuşuyordu. Bana çok ilgi gösteriyordu, bu durum Hüseyin Paşa'nın dikkatini çekmişti ve bana sık sık takılıyor ve emrindeki subayın bana açıkça kur yaptığını söylüyordu. Ertesi gün 1 Nisan 1878 Pazar gününe rastlamış-tı ve Pazar ayini (Sabbath) için Grek Katedraline yayan olarak yola çıktılar. Yanlarında yaverleri Hamid Bey, zaptiyeler ve bir manga Rus Kozağı eşlik ediyordu. Katedral da tören bitmeden ayrıldılar ve aynı sabah Ermeni katedraline geçtiler. Katedral de, tifüs salgınından dolayı ölen önceki Erzurum Askeri Valisi Şelkownikov'un ruhu için bir dua (ilahi) okunuyordu. Ermeni katedralinde yüz kişiden oluşan bir ilahi korusu vardı.

Duhovsky ailesi, iadei ziyaretlere başladılar. Önce Fransız Konsolosu Gilbert'lere ve sonra Grek Giorgi Efendiye gittiler. Giorgi efendinin eşi Prensesse lüks bir şal, kızı ise kendi ger-

danlığını çıkarıp taktı. Bu pahalı hediyeleri kabul etmedi, ama, küçük Asya'da ev sahibinin hediyelerini reddetmek olmazmış. Meclis Başkanı Arapzade Ali Efendi'nin eşi de onu ziyarete geleceğini ancak evde erkek bulunmamasını istedi. Prensesin Erzurum gibi muhafazakâr bir yerde böyle özgür davranması, Hristiyanlar arasında dahi tartışılıyordu. İran Konsolosu 2 Nisan 1878 günü Trabzon'dan gelen bir büyük sepet limon ve portakal gönderdi. Başka bir hediye öğleden sonra geldi. Sonrasını, Prenses anlatıyordu; *Erzurum Şehir Meclisi Başkanının eşi öğleden sonra iyi kızartılmış bir hindi gönderdi. Akşam ise Erzurum şehrinin temizlik ve halk sağlığı sorunlarını görüşmek üzere yirmi kadar Rus, İngiliz ve Türk doktor evimize geldi. Kafkasya Askeri Sağlık Dairesi Başkanı Dr. Remmert'te Erzurum'a çağrılmıştı. Yalnız geçtiğimiz kış Erzurum'sa yalnız 1.500 Rus askeri tifüsten ölmüş, ölümler kış şartlarında açılan Rus mezarlığına defin edilmişti. Karlar eriyince mezarlıktaki mezarların birçoğunun çöktüğü ve cesetlerin görüntüsü ortaya çıkmıştı. Bu durum şehirde çok büyük halk sağlığı sorunu yaratmıştı. Şehirde bütün kanallar, arklar ve birikmiş pislikler temizlendi. Mezarlıklar düzene sokuldu. 3 Nisan günü ise eşim Erzurum'da ki Amerikan misyonerini benimle tanıştıracığını söyledi. Amerikan Misyoneri eşimden yoksullara ekmek ve un talep etti ama Sergey bir miktar verebileceğini söyledi ve zaten kendilerinin de yoksullar için bir programı olduğunu, bir kota dahilinde yalnız Protestanlara değil, ayırım yapmadan bütün halka dağıtıklarını söyledi.*

➤ General Melikoff Sağlık Sorunları Yüzünden Başkomutanlıktan Affını İstedi

Başkomutan Loris Melikoff sağlık sorunları nedeniyle başkomutanlıktan affını istedi ve yerine General Heimann atandı. Şehre bugün telgraf yağdı, rivayetlere göre İngilizler Ruslara karşı yeniden savaş başlatacaklarmış. Erzurum'da barış havası yayılmışken, bu çok olumsuz bir gelişmeydi.

➤ Kurt İsmail Paşa'nın Erzurum Kalesine Osmanlı Bayrağı Asılması Talebi

Bugün eşim Erzurum'da kalan Osmanlı subaylarından Şevket Beyi çağırdı. Şevket beye Saat 12.de kaleden bir top atışı yapmasını ve bu işi görevlendirdiği bir grup Rus askere de göstermesini söyledi. Şevket Bey bu iş için Türk topu ve barutu kullanacaktı. Boyun eğerek. Sergey'in ricasını yerine getirdi. *Bugün karargâhı Erzincan'da olan Kurt İsmail Paşa eşime bir telgraf gönderdi ve şehrin ana kalesine Osmanlı Bayrağı asılmaması olmasından şikayetçiydi. Bu telgraf üzerine eşim Rus yetkililere emirlere titizlikle uyulmasını istedi. Bütün dinlerin temsilcileri eşimi ziyarete gelmişti, Müslümanlar hariç. Bugün bir grup Müslüman eşime ziyarete gelerek Cuma günü bayrak asılması için izin istediler. Eşimde bu işlere burunlarını sokmamalarını ve Erzurum Müftüsünün talep etmesi gerekirdedi. 8 Nisan 1878 günü müftü başkanlığında bir heyet eşimi ziyarete geldiler ve onların taleplerinin yerine getirilmesi için gerekli talimatı verdi.*

➤ Bir Malakan askerinin Ortodoksluğa Geçmesi ve Vaftiz Töreni

Rus hafif süvari alayından bir Malakan cemaatine mensup bir asker Ortodoksluğu seçmişti ve Ermeni katedralinde vaftiz düzenlendi. Prenses Duhovsky sonrasını şöyle anlatıyordu: *"Malakan askerden vaftiz annesi olmamı rica etti. Bende hemen kabul ettim. Vaftiz babası ise hafif süvari alayının komutanı Bay Popof oldu. Ermeni Patrik bana okunacak şeyleri yazdı, bende tekrarladım. Çünkü yazılar Grekçeydi. Vaftiz töreninde neredeyse otuz yaşına yakın bir erkek bir perde arkasında soyundurularak ve üzerine bir beyaz örtü örtülerek içeri getirildi. Tören bitti ama, bende çok sıkıntı çektim."* Daha sonra bizim tercüman Ögeşi'nin nişanlısının evine gittik. Akşam ise evimizde önemli misafirlerimiz olduğu bir yemek vardı. Rus ordusunda subay olarak görev yapan İran şahının yeğeni ile Erzurum'dan Osmanlı Meclisine gönderilen Ermeni cemaatinden Danyal Efendi (Taniyel Karacıyan) davetli idiler. Yemekten sonra balkonda kahve içtik. Bu sırada tercümanımız Ögeşi eşim Sergey'in kulağına bir şeyler fısıldadı. Meğerse Erzurum'da deprem olmuş. Ögeşi hepimizi sokağa çıkmaya davet etti. Kale duvarlarında bazı duvarlar kısmen yıkılmış ve ertesi gün bazı arçer şoklar oldu. Erzurum deprem kenti olduğu için, bina yapımında bazı önlemler alınıyor.

➤ Topdağına Doğru Yürüyüşe Çıktılar

Havalar güzelleştiği için 10 Nisan günü Topdağına doğru yürüyüşe geçtik. Burada güzel bir vadi var. Fırat'ın doğduğu

dağın İncil'de de geçen ve Topdağ'ın arkasında Adem'in cenneti ve iki nehir yer alıyor. Bu durum Elize sarayında da tasvir edilmiş. Kader beni buraya getirdi. Manzara çok güzeldi ve bitki örtüsü çok parlaktı.

➤ Emniyet Müdürü Kamsarakan'ın Komikliği

Emniyet Müdürümüz Bay Kamsarakan çok neşeli ve nüktedan bir adamdı. Bugün 1 Nisan'dı ve Kamsarakan bir şaka yapmaya karar verdi. Bay Kamsarakan caddede de karşılaştığı Rus kolonisinden kişileri akşam evine meşhur Lahana Pastası ikram etmek üzere çağırıyor. Davetliler akşam davete gidiyor ve evdeki hizmetçi ahçının bugün gelmediğini ve dolayısıyla herhangi bir yemek olmayacağını söyledi. Davetliler eli boş döndü. Tam 1 Nisan şakası oldu.

➤ Katoliklerin Palmiye Günü

2 Nisan Katoliklerin Palmiye günü ve Katolik katedralinde yapılan kutlama törenine gittik. Keşişler kahverengi kuşaksız elbiseler giyinmişlerdi. Daha sonra Fransız Okulu'na gittik. Bu okulda "Merhametin Kız Kardeşleri" hizmet görüyordu. Başlangıçta Türkler onlara kibar davranmamışlar, ancak onların yaralı ve hasta Türk askerlerin tedavisinde yapmış oldukları yardımlardan çok hoşnut kalmış ve onlara alışmışlar.

➤ Erzurum Kalesini Ziyaret

Bugün 17 Nisan Fransız Konsolosu Bay ve Bayan Gilbert ile Kaleye gittik. Gilbert ailesi 8 yıldır Erzurum'da olmasına rağmen Erzurum Kalesine hiç gitmemişler. Kale yüksek duvarlarla çev-

riliydi ve içinde birde saat kulesi vardı. Kale mazgallarında toplar açıkça görülüyordu. Kalede Rus Baku Birliği kalıyordu. Kıvrımlı merdivenlerden kuleye çıktık. Burada Osmanlı askeri de vardı. Her iki tarafta birbirlerinin dillerinden anlamasa bile, Türkler fantastik dilleriyle kendilerini anlatabiliyordu. Buradaki Türk kıtasının komutanı Maksut Efendi idi. Maksut Efendi bize ayrıca Çifte Minareli medreseyi anlattı, bilgisiyle bizi büyüledi.

➤ Ev sahibimiz İtalyan Eczacı Ricci

Ev sahibimiz Erzurum'da yaşayan İtalyan asıllı eczacı Bay Ricci idi. Ricci'nin dükkkanı bir doktor ofisine dönüşmüştü. Kızları Fransız Okulu'na gidiyorlardı ve evden çıktıklarında çarşaf giyiniyorlardı. Kızları Elanore Erzurum Belediye Meclis Başkanı Ali Efendi'nin eşinin bugün eve geleceğini söyledi. Pencereye çıktığımda iki beyaz öküz tarafından çekilen ve üstü kırmızı bir kumaşla örtülüyordu. On iki kadar kırmızı fes giyinmiş maiyeti de onu takip ediyordu. Araba kapının önünde durdu ve siyaha bürünmüş üç kadın avluya girdi. Yanında küçük oğlu vardı. Bayanlardan biri beyaz tenli diğeri ise Araptı. O İstanbul'dan 1000 Franga getirilmişti. Elanore bizim tercümanımız idi. Misafirlerimizle Türkçe sohbet ettik. *Ana konu Türk Haremi idi. Müslüman kadınlar başka bir şey bilmiyorlardı. Türk kadınının ömrü siyah peçenin ardında geçiyordu, hiçbir kitap okumuyorlardı ve hatta bir kâğıda yazılı metni bile okumamışlardı. Meclis Başkanının eşi iri mavi gözlelerinden dolayı "Mavi Hanım" olarak isimlendirilmişti. Bana övgüler yağdırdı. Mavi Hanım benim örtünmeden erkeklerle*

birlikte oturmamı çok tuhaf karşılıyormuş. Ali Efendi iki eşliymiş, ancak birinci eşi ölünce tek o kalmış. Mavi Hanım beni evine davet etti. Erzurum'da en iyi dans eden "Bayadere" dans ekibini ona göstereceğini söyledi. Erzurum'da her şey diken-siz gül değil. Tifüs ateşi her kademede Rus ordusunu sarmış ve yeni açılan Rus mezarlığı da dolmuş durumda.

➤ Katolik Katedralinde Tören

Prenses ilginç bir Katolik dini töreni şöyle naklediyordu: *Bugün Paskalya öncesi Perşembe. Bizi bugün Erzurum'un en iyi Ermeni ailelerine mensup 12 çocuğun ayaklarının yıkanması törenine yardımcı olmak üzere davet etti. Beyaz elbise giydirilmiş 12 çocuk uzun bir tabureye oturtulmuşlar ve üzerlerine kırmızı bir örtü çekilmişti. He bir çocuk sağ ayağını açmıştı. Papazlardan biri büyük bir altın kaba su döküyordu, patrik sırayla dizüstü eğilerek çocukların ayağını yıkıyor ve havlu ile kuruluyordu. Çocuklara bir kutu bonbon hediye ediyorlardı. Akşam General Heimann'ın evinde onun sağlığı için dua vardı. Rus subayları evi doldurmuştu. 12 Evangelist yüksek sesle dua okuyordu. Kars'ta bulunan General Heimann tifüse yakalanmıştı ve çok ağır durumdaydı. Odaya bir evangelist asker girdi ve bir telgraf getirdi. Telgraf elden ele dolaşıyordu. General Heimann hayatını 26 Nisan'da 55 yaşında kaybetmişti. Daha sonra Gen. Heimann için dua edildi. Heimann Kars'ta defnedildi.*

➤ Rus Çarı II. Aleksandr'ın Doğum Günü

Prenses bugünü şöyle anlatıyor, İmparatorumuz II. Aleksandr 29 Nisan 1818'de doğ-

muştı. Grek katedraline gittik. “Tanrı Seni Övüyoruz” ilahisi okunduktan sonra, meydanda askerlerimizin geçit resmi vardı. Dört sıra bando takımı milli marşımızı çaldı. Askerlerimizde milli egemenliğimiz için haykırdılar.

➤ Şehir Meclisi Paskalya Kutlaması İçin Geldi

Şehir Meclisi başlarında Mehmet Ali Efendi olmak üzere, ona beyaz *cübbeler giymiş ve sarıktı mollalar eşlik ediyordu. Bizim Paskalya Bayramımızı kutlamaya gelmişlerdi. Eşim Sergey’de onlara çok uzun bir konuşma yaptı ve İsmail Paşa’nın şehir meclisine çok değerli insanlar seçtiği için mutlu olduğunu söyledi. Sergey konuşmasının sonunda, “Ruslar Tanrının izniyle Erzurum’u işgal ettiler ve halkın kaderlerine boyun eğmelerini ve yetkililere titizlikle uymalarını istedi. Eşim Ali Efendi’ye 4 bin Frank değerinde elmaslarla süslenmiş bir kutuyu hükümetinin hediyesi olarak hediye etti.”*

➤ General Duhovsky’nin Rus ve Türk Subaylarına Akşam Ziyafeti

Prenes Varvara eşinin akşam vereceği yemeğin hazırlıklarını yapmak üzere bugün dışarı çıkmadı. Masa Tortum’dan gelen taze çiçek ve geçen senenin meyveleriyle bezendi. Davetliler gelirken, hem karşı bacaya yerleştirilmiş müzisyenler ve hem de bando müzik yaptı marşlar çaldı. İlk önce beyaz Arap atına binmiş İran Konsolosu geldi. Daha sonra diğer davetliler avluyu doldurdu. Eşim masanın ortasında ve sağında Grek Metropoliti ve solunda ise Ermeni Baş Patriği oturdu. Ben ise eşimin karşısında oturdum.

Gecede çok şampanya içildi. İçkiye fazla kaçırانlarından biride Maksut Efendi idi. *Maksut Efendi, bitişğinde oturan ve Rus ordusunda subay olan Prens Çavçavadze’ye dönerek, “Savaş devam etse idi ya ben seni veya sen beni öldürecektik. Şimdi ise dostuz, ben sen, yürekten öpüyorum, dedi.” Eşim ilk kadehi kaldırdı ve İmparatorun sağlığı için içti ve herkes ayağa kalkarak Hurra dedi.*

Eşim Sergey. Rusya dostları Fransa. Türkiye ve İran ile uzun sürecek dostluk için içiyorum ve dostlarımızın temsilcilerine sağlıklar diliyorum dedi. Eşimden sonra Grek Metropoliteni Ermenice çok uzun bir konuşma yaptı ve Ögeşi tercümanlık yaptı. Konuşmasında Rus İmparatorluğu ve Asya Hristiyanları arasında her zaman derin saygı ve sevgi bulunduğunu ve Monarşi için kadeh kaldırıyorum dedi. Ali Efendi bu konuşmadan rahatsız oldu ve Asyalı milliyetler adına bizim İmparatorun sağlığına içiyorum dedi. O din ayrımı yapmaz. Tekrar kadehini kaldırdı Böylece Metropolitenin tavrı cesasını buldu. Fransız Konsolos Gilbert ise, Rusya ve Fransa arasında çok iyi ilişki olduğunu, “Çok Yaşa Fransa “ dedi. Sergey’de cevaben, “ Çok Yaşa Fransa “ dedi. Davetliler balkona çıktılar ve kahve içtiler.

Şehir Meclis Başkanı Ali Efendi’nin Eşini Ziyarete Gidiyoruz

Bugün 1 Mayıs 1878(18 Nisan Jülyen) . Erzurum’a gece kar yağmıştı. Öğleden sonra Ali Efendi’nin evine eşini ziyarete gittim. Bayan Gibert’te davetliydi. Elanore yine tercümanlığımızı yaptı. Geniş bir evdi ve her taraf Türk usulü döşenmiş ve süslenmişti. Misafirlerin

oturacağı divanlar vardı. 5 kişiden oluşan ve yeşil ve pembe kıyafetlere bürünmüş Bayadere Dans Ekibi duvara yaslanmış bekliyordu. Bayadere dansı eski bir Hint geleneği idi. Ayrıca yerde divanda oturan dört şarkıcı vardı. Bayadere dansçıları parmaklarına ziller takılı ve ellerinde tefler vardı. Kısa bir dans gösterisinden sonra ara verildi ve kahveler içildi. Kahve yanında çeşit çeşit reçel ve marmelat ikram edildi. Daha sonra dans ve müzik tekrar başladı. Bayadere dansörleri dahil şampanya ve brendi ikram edildi. Ömrümde böyle bir ilginç gösteriye şahit olmamıştım dedi. Daha sonra akşam yemeğine geçildi. Çok pahalı gümüş çatal-kaşık takımı ile servis yapıldı. Yemek bitiminde, bakır ibriklerle getirilen suyla eller yıkandı.

➤ Türkleşmiş İtalyan Eczacının Kızının Piyano Resitali

Bugün uzun yıllardır Erzurum’da yaşayan ve Türkleşmiş İtalyan asıllı eczacı Bay Lavinin’in eşini aradım ve onlara gittim. Erzurum’da doğmuş genç kızları çok iyi piyano çalıyordu. Bize çok iyi bir resital hazırlamıştı ve bu ziyafeti “Les Cloches du Monastère” adlı Lefébure-Wély’nin Op.54a parçasıyla bitirdi.

➤ General Duhovsky’nin Osmanlı Sadrazamından Aldığı Haber ve Abdurrahman Gazi Türbesini Ziyaret

14 Mayıs 1878 günü General Duhovsky Osmanlı Sadrazamı’ndan Türk üst subaylarına emirleri kapsayan bir sirküleri eşime gönderdi. Prenses Duhovsky bu bana çok ilginç geldi. Eşim sanki de Osmanlı Paşası gibi hareket ediyordu. Öğleden

sonra Abdurrahman Gazi'yi ziyarete gittik. Burada bir de cami vardı. Muhteşem bir manzaraya sahipti.

➤ Aziziye'de Rus Asker Kayıpları İçin Yapılan Anıt

Ruslar Aziziye Savaşı'nda kaybettikleri çok sayıda asker için yaptıkları anıt mezarı 21 Mayıs'ta bir törenle açıldı. Bu yapının ortasına büyük bir haç yerleştirdiler. Törene Prens Varvara'da katıldı. Dua ettiler. Yemekten sonra Erzurum'a 6 mil uzaklıktaki Lazaroviç-Vank manastırına gittiler.

➤ Prens Kân Köyünde Sansasyon Yaratıyor

Prens Varvara, eşi Sergey ve maiyetleri ile, bugün 23 Mayıs 1878 günü Fırat nehri'nin (Karasu) kıyısına gittiler. Bu mevsimde Karasu geniş bir alana yayılmıştı. Ateş yaktılar ve yumurta haşladılar. Öğleden sonra Erzurum'a dönerken, Kân (Dadaşköy) köyüne uğradılar. Devamını Prens şöyle anlatıyordu; Köyde etrafımızda çoğunluğu kadın olmak üzere büyük bir kalabalık toplanmıştı. Tam bir sansasyon meydana gelmişti. Bir köylü kadın bana yanaşıp, kolumdan tuttu ve büyük hayret içerisinde haykırdı. O canlı ve yaşıyor diye bağırıyor. (Beni balmumu bebek zannetmişlerdi). Erzurum Mahalli ağzında "Şüşe Hemetçik-Taş Bebek" kullanılır.

➤ Berlin Konferansı Toplanıyor

Prens Varvara bugün aldıkları telgrafta Berlin'de bir konferans düzenlendiğini ve eğer anlaşma sağlanırsa kısa sürede Erzurum'dan ayrılacaklarını söyledi. Tifüs'ten çok ka-

yıpları olduğunu, ancak sokaklarda artan Rus askeri sayısından dolayı Türk halkının tedirgin olduğunu belirtti.

➤ İran Konsolosunun Rus Valisine Hediyesi

İran'ın Erzurum Konsolosu Hasan Han İran Kaçar Şahı Nasirüddin'in bir portesini ve bir de şiiri Erzurum Valisi General Sergey Duhovsky'e sundu. İran Konsolosu Hasan Han, Valinin Erzurum'daki İran Kolonisine iyi davranışından dolayı teşekkür etti.

➤ General Lazaref'in Erzurum'a Gelişi

General Heimann'ın ölümünden sora Ordu Komutanlığına getirilen Ermeni asıllı General Lazaref 1 Haziran 1878'de Erzurum'a geldi. Lazaref'in gelişi, özellikle Ermeniler arasında büyük bir heyecan yarattı.

➤ Krikor Şabanyan Efendi'nin Verdiği Parti

Şehrin ileri gelenlerinden Krikor Şabanyan Efendinin evinin çok güzel bahçesinde 18 Haziran 1878 gecesi verdiği partiye katıldık. Avizelerle ve şamdanlarla süslenmiş, çok güzel havuzları olan bir bahçede çok samimi bir gece geçirdik.

➤ Ali Efendi'nin Gala Resepsiyonu ve Maksut Efendi'nin Terbiyesiz Davranışı

25 Haziran 1878 gecesi Şehir Meclisi Başkanı Ali Efendi Erzurum'da bir gazine bir gala resepsiyonu verdi. Şu ana kadar Erzurum'da sanki de Rus ve Türk ortak egemenliğini gösteren, son derece nazik ve hoş bir havada geçen bir geceydi. Maksut Efendi elinde bir

şarap kadehi ile İran Konsolosuna yanaştı ve ona bu gecenin şerefine bir içki içmek istedi. İran Konsolosu her güzel Müslüman gibi içki içmezdi ve bu teklifi reddetti. Bu cevaba can sıkılan Maksut Efendi elindeki içki dolu bardağı Konsolosun yüzüne savurdu. Bu ani tepki karşısında Konsolos ne yapacağını şaşırıp ve yüzünü ve üstünü silmeye çalıştı ve dilinden dua mırıldanarak şarabın lekelerinden temizlenmek istedi.

➤ Temür Ağa Devlet Hizmetine Giriyor

5 Temmuz 1878 günü Karapapak düzensiz birliklerin efanesi komutanı Mehrali Beyin adamlarından Temur Ağa'nın başında olduğu yaklaşık 100 kader asker bizim evin önüne geldi. Onlar düzenli sisteme geçiyorlardı. Erzurum Valisi General Sergey Duhovsky onlara düzenli maaş ödenmesi garantisini verdi. 70 yaşlarında bir delikanlı gibi duran Temür Ağa Rus Devletine sürekli bağlılığını belirtti.

➤ Berlin Antlaşması İmzalandı

Savaşa son veren 13 Temmuz 1878 Berlin Antlaşması'nın imzalandığını 19 Temmuz'da duyduk. Barış Antlaşmasına rağmen, Erzurum'da Türk ve Ermeni gençler büyük bir kavgaya tutuştu. Ermeni gençler, "Yaşasın Rus İmparatoru" diye bağırıyorlar.

➤ Rusların Erzurum'dan Ayrılışı Batum'un Teslimine Bağlı

Berlin Antlaşmasına göre, Kars, Ardahan ve Batum Ruslara bırakılmıştı. Bayazıt ve Eleşkirt Türkiye'de kalmıştı. 28 Ağustos 1878'de Ruslar çektik-

leri telgrafla, Türkler Batum'u terk ettikten sonra Erzurum'dan çıkacaklarını bildirmişler.

➤ Ramazan'ın Başlangıcı

Erzurum'da Ramazan 6 Eylül günü başladı. Yaverimiz Hamid Beye iftar vaktine kadar gününü yatarak geçiriyor ve topun atılmasıyla birlikte evine oruç açmaya gidiyordu. Ramazan ayında Erzurum'da genellikle adet buydu. Bugün ayrıca 8 yıl Erzurum'da kalan Fransız Konsolosu Gilbert'ler Erzurum'dan ayrıldı.

➤ 10 Eylül 1878'de Batum Ruslara Teslim Edildi

Bugün gelen telgrafta Batum'un Ruslara teslim edildiği yazılıydı. Prenses Varvara Erzurum'da son günlerinin yaklaştığını gördü ve büyük bir sevince boğuldu. Bunun duyulması üzerine Erzurum'da Müslüman halkta büyük bir sevinç, özellikle Ermeniler olmak üzere Hristiyan halkta büyük bir tedirginlik oluştu. Ermeni kalabalık önce Baş patriğin evi önünde toplandıktan sonra bizim eve doğru yürümeye başladılar. Sergey bir yanında Patrik ve diğer yanında Emniyet Müdürü Kamsarakan olmak üzere balkona çıktı. Ermeniler eşime biz de sizinle beraber Rusya'ya gitmek istiyoruz diye bağırdılar. Rusların Erzurum'daki Ermeni nüfusu boşaltmak gibi bir niyetleri yoktu. General Duhovsky sakin olmalarını ve Erzurum'u ancak Türk Ordusuna resmi olarak teslim ettikten sonra terk edeceğini söyledi.

➤ Mehrali Beyin Erzurum'a Gelme Söylentileri

Cesaretiyle ünlü Mehrali Beyin Erzurum'un Türklerle

geçmesiyle birlikte Erzurum'a geleceği söylentileri yayılmasına rağmen, herhangi bir korku yaratmadı.

➤ Hüseyin ve Musa Paşaların Erzurum'a Gelmesi ve Erzurum'un Teslim Alınması

Hüseyin ve Musa Paşalar Erzurum'a şehri teslim almak için gelmeden, 14 Eylül günü Elizabetpol (Gence) alayı Erzurum'dan ayrıldı. 18 Eylül'de ise eşimin yerine geçecek Hacı Hüseyin Paşa Erzurum'a geldi ve törenle karşılandı. Daha sonra bizim eve gelerek Sergey ile görüştü. Beyaz sakallı yaşlı Paşa bana büyük iltifatlar yağdırdı. Erzincan'da bulunan Kurt İsmail Paşa'da Türk yöneticilere telgrafla şehirde sükûnetin korunması için emirler gönderdi. Ertesi gün 19 Eylül'de Erzurum'un Rus ve Müslüman (Türk) yöneticileri ile bir toplantı yapıldı ve onlara teşekkür edilerek, çeşitli hediye ve maddaya ve nişanlar verildi. 20 Eylül 1878 günü ise Anadolu Ordu Komutanı Kuzey Kafkasya asıllı Musa Paşa büyük bir törenle ve mehter bando takımı eşliğinde Karskapı'dan Erzurum'a geldi. Sergey'de karşılayanlar arasındaydı. Musa Paşa eşimi görünce, "Ekselansları, sizi burada görmek ne güzel" dedi. Tören den sonra bizim eve ziyarete geldi ve beni Erzurum'da kalma cesaretimden dolayı tebrik ederek elimi öptü. Daha sonra Hüseyin Paşa iade-i ziyarete geldi ve bize hayırlı yolculuklar diledi. Biz de Erzurum'da son geceyi geçireceğimiz Rus kampına gittik. Öğleden sonra Ali Efendi'nin bizim onurumuza düzenlediği akşam yemeğine gittik. Ben Hüseyin Paşa'nın yanında oturdum ve bana yemek boyunca sürekli iltifatlar

yağdırdı ve şerefime kadeh kaldırdı. 15 çeşit ikramdan oluşan yemek büyük bir saygı içinde geçti. Kampa kadar ellerinde meşale olan Türk askerleri bize eşlik etti.

➤ Ruslar Erzurum'dan Ayrılıyor

21 Eylül 1878 sabahı atlarımıza bindik ve askerlerle beraber yola çıktık. Bandolar da müzik çalarak eşlik ediyorlardı. Kars Kapısı'na doğru ilerlerken, Müşir Gazi Ahmet Muhtar Paşa ve maiyeti gözükte, onlarda bizim gidişimizi görmeye gelmişlerdi. Bugün Büyük Düşes Olga Fedoravna'nın doğum günü olduğundan 21 pare top atışı yapıldı. Türk tören kıtası da bizim Kars Kapısı'ndan çıkışımıza eşlik etti. Erzurum'u tamamen terk ettikten sonra Hasankale'ye yol almaya başladık ve geceyi orada geçirdik. Ertesi gün Horasan ve daha sonra 24 Eylül 1878 akşamı Kars'a ulaştık.

Kars Valisi General Frankini bizi evinde misafir etti ve 30 Eylül'e kadar Kars'ta kaldık. General Frankini bizim onurumuza büyük bir yemek verdi ve Rus Ordusu Komutanı General Lazaref eşimin Erzurum'daki mükemmel ve barışçı idaresinden dolayı teşekkür mesajı yayınladı. Daha sonra Gümrü'ye yola çıktık. Gümrü'den sonra Tiflis'e yola çıktık ve 3 Ekim'de Tiflis'e ulaştık. Tiflis'ten St. Petersburg'a ancak 13 Aralık'ta dönebildik.

Kaynaklar :

Constantin Sloutchevsky,Ed." The Diary of a Russian Lady :Reminiscences of Barbara Doukhovskoy (Princesse Galitzine)" , London, John Long Ltd.1917.

ERZURUMLU HÜSEYİN AVNİ ULAŞ

Abdullah NEHİR

Gelişim Erzurum Dergisi Mayıs 2022 sayısı için Erzurum merkezli bir konuyu ele almak istedim. Ancak özellikle son yıllarda ilgi odağı hâline gelen ve Erzurumluluğu aşikâr olduğu hâlde memleketi tartışma konusu yapılmaya çalışılan Hüseyin Avni Ulaş Bey'i yazmak lazım geldiği kararına vardım. Hüseyin Avni Ulaş, Nurettin Topçu'nun millet mistiklerinin başında gelmektedir. Bir millet mistiği olan Hüseyin Avni Ulaş Bey'in hayatına dair bilgilerin tamamı Muammer Çelik'in Erzurumlu Hüseyin Avni Ulaş kitabından alınacaktır. Hüseyin Avni Ulaş'ın kişiliği, milli hadiseler karşısında duruşu, özellikle muhalif kimliğini ise Nurettin Topçu külliyyatından ve yine mümkün oldukça Topçu cümleleri ile ortaya koymaya çalışacağım.

➤ Hüseyin Avni Ulaş kimdir?¹

Hüseyin Avni Erzurumlu idi, su katılmamış bir Dadaştı ve politika ile uğraşmamıştı; ama politika diye bir şey olduğunu

çok iyi öğrenmiş, politikanın ürpertecek kadar iğrenç yanlarını da, yapıcı, yarar sağlayıcı kuvvetlerini de görebilmiş, öyle veya böyle olmasının karakterlere ve kafa yeteneklerine bağlı bulunduğunu anlamıştı. Dışarıda, özel hayatın da yapmadığı şeyi çoktandır Meclis'te yapıyor ve mebuslara da, Ankara'yı dolduruveren ve bir görünüp bir kırklara karışan, sonra yeniden ortaya çıkan beylerle, beyefendilere de, artık, asıl karakterlerini yakalamak, kafalarının içini okuyabilmek hırsıyla bakıyordu. (Firavun İmanı/Tarık Buğra)

1887 (1303)'de Erzurum'un Kümbet köyünde doğan Hüseyin Avni, Gençagazade Musa Bey'in oğludur. Annesi Kümbetli Mehmet kızı Münire Hanım'dır. Musa Bey'in ve Münire Hanım'ın Hüseyin Avni, Hafız Hakkı, Hüsnü Mustafa, İhsan ve Binnaz Hanım olmak üzere beş çocukları vardır. Hüseyin Avni Bey ortanca çocuklarıdır. On bir yaşına kadar köyde kaldı. Köyünde Halil Efendi'den ilk eğitimini gördü. Şimdilerde Kümbet köyü Erzurum merkeze 15 km mesafede 70 haneli bir köydür.

Hüseyin Avni Ulaş, 1901'de Erzurum İdadisinin ziraat şubesinde altı yıl okudu. 1906'da İstanbul'a geldi. Liseyi Vefa Sultanisinde tamamladı. Ticaret Mekteb-i Alisinde iki yıl okuduktan sonra 1908'de Mekteb-i Hukuk'a geçti. İstanbul'da Erzurum'dan aile dostları olan, Topçuzâde Ahmet Efendilerin (Nurettin Topçu Hocanın babası) yanında okumaya başladı. Hukuk Mektebi'ni (Devlet-i Âliyye-i Osmanî Mezuniyet şahadetnamesi ile "âlâ derecede") dört yılda bitirdi (10 Eylül 1328-23 Eylül 1912). 29 Kasım 1913'te İstanbul'da stajını tamamlayarak avukatlığa başladı. Dokuz ay gibi bir süre Sirkeci Kosova Hanı'ndaki bürosunda mesleğini yaptı.

Hüseyin Avni Ulaş 20 Temmuz 1914'te askere gider. İstanbul Talimgâhında eğitimini görür. Yedek subay, teğmen ve üsteğmen olarak askerliğini Şevket Süreyya Aydemir'inde bulunduğu; 9. Kolordu, 9. Fırka, 17. Alay, 50. Tabur, 2. Bölük'te yapar. Ruslar ile savaşır. Bi-

1 Çelik, M. (Eylül 2017) Erzurumlu Hüseyin Avni Ulaş, İstanbul: Dergah Yayınları

rinci Dünya Savaşı'nda Kafkas Cephesi'nde dört sene savaşır. Burada Ermeni komitalarını yakından tetkik etme imkânı bulur ve böylece düşmanı hakkında bilgi sahibi olmuştur. 1918'de Bitlis ve Kars'ın kurtuluşuna katılır.

Dokuzuncu Fırka Kumandanı Rüşdi Paşa'nın emrinde ihtiyat zabiti olarak görev yapan cesur ve akıllı Hüseyin Avni Bey, Kasım 1918'de terhis olunca Kars'ta "Millî İslâm Şurası" kuruluna fahri hukuk müşavirliği yapar. Daha sonra Rüşdi Paşa'nın tavassutu ile Erzurum'a gelerek İstihlas-ı Vatan Cemiyeti'ne katıldı. Çalışmalarını bu cemiyette yürüttü. İzmir'in işgali'ni protesto eden öncülerden ve Cemiyet'in "İkinci Mıntika Reisi" olarak üstün gayretlerle çalıştı. Harpten sonra Erzurum Mali Müşavirliğine tayin olunur.

Hüseyin Avni Bey, Erzurumlu olmasına rağmen Erzurum Kongresi'ne Doğu Beyazıt delegesi sıfatıyla katılmış ve müzakereler sırasında kayda değer hizmetler göstermiştir.

Şark Müdafaa cemiyetleri arasında Erzurum ve Trabzon şubelerinin ön ayak olmasıyla Erzurum Kongresi'nin 10 Temmuz 1919'da toplanılması kararı alınmış fakat yeterli sayıda delege toplanamadığı için 10 Temmuz kongresi gerçekleştirilmemiştir. Hüseyin Avni Bey'in de içinde bulunduğu şube üyelerinin gayretleri (Virgül kaldırılabilir Hocam) sonunda semeresini verdi. Mustafa Kemal Paşa ve Rauf Orbay'ın katılımı ve özellikle Kazım

Karabekir Paşa'nın fiili destekleriyle Kongre 23 Temmuz 1919'da toplanmıştır. Hüseyin Avni Bey, kongre süresince hem mesleki tecrübesini hem de teşkilatçılık melekesini fevkalade kullanmayı bilmiş ve görüşmelerin verimli geçmesinde emeği geçmiştir.

Hüseyin Avni Bey, 12 Ocak 1920 tarihinde otuz üç yaşında İstanbul'daki son Osmanlı Meclisi Mebusanı'na Erzurum mebusu olarak katılmıştır.

Hüseyin Avni, 23 Nisan 1920'de açılan Büyük Millet Meclisi'ne Meclisine de yine Erzurum milletvekili olarak katıldı. Millet Meclisi'nde görgüsü, bilgisi ve cesaretiyle vatanperverliğin verdiği ruhla, kendini sevdirmiş mecliste ikinci gu-

rubun hatibin hatibi olmuştur. Onun ülkemiz genelinde tanınması Meclis'te yaptığı her biri "Siyasi Hitabet Şaheseri" olan çok delilli ve açık sözlü mertçe konuşmaları sayesinde olmuştur. Seçim bölgesi Erzurum'da Eylül 1920'de 15. Kolordunun Ermenistan'a karşı bir harekât ihtimaline binaen halktan toplanan erzak ve askeri malzemeler Ulu Camii'nde saklanmıştır. Harekât başlamaz. Buradaki silah ve cephaneler, erzak ve terk edilmiş mallarda yolsuzluklar, kanuna aykırı vergi toplamaları, baskı ve zorbalık halkı çok incitmiş. Erzurum'da halkın galeyana gelmesine neden olan bu olay karşısında Erzurum mebusları Adliye Vekili Celâlettin Arif ve Hüseyin Avni beylerin Erzurum'a gelmelerine neden olur. Erzurum'a geliş gayeleri vali vekili hakkındaki dedikoduları halletmek, vilayete seçimle bir vali atamaktır. Olaylar karışık hâl alır. Hüseyin Avni Bey'in dirayeti ile halkla memurların açılan arası düzeltilir. Meclis'te Adalet, Millî Savunma, Anayasa, Mali Kanunlar, PTT ve Bütçe Komisyonlarında çalıştı. İkinci Toplantı yılında Malî Kanunlar Komisyonunun Başkanlığını, Anayasa Komisyonunun kâtipliğini ve PTT Komisyonunun sözcülüğünü yaptı. Mali Kanunlar Komisyon Başkanlığını Üçüncü Toplantı yılında da sürdürdü. Meclis'te gelişen olaylar sonrası, 10 Mayıs 1921'de Müdafaa-1 Hukuk grupları teşkilinde İkinci Grup'u kurdu. Hemen her konuda bilgi sahibi olduğu için söz alıp konuştu. Doksan üçü gizli oturumlarda olmak üze-

re dört yüz dokuz konuşma ile Meclis'in kürsüde en çok meselelerin üzerine giden hatibi oldu. Ayrıca dokuz soru önergesi verdi. Şerefli bir muhalefetin sınırlarını çizdi, öncülüğünü yaptı. Etkili hitabetinden dolayı iki kere Meclis İkinci Başkanlığına seçildi.

Hüseyin Avni Bey, gözetim altında olduğu için siyasetten uzak kaldı. 13 Kasım 1929'da İstanbul'da İsmail Hakkı Paşa'nın dul kızı Ferhunde Hanım'la evlendi. Kanlıca 'da kayınpederi vefat edene kadar oturdu. 1930'da tek çocuğu Mehmet Nurettin Ulaş dünyaya geldi. Ömrü boyunca badireli bir hayat yaşayan Hüseyin Avni Bey evliliğinde mutludur.

Doktorasını Sorbonne'da tamamlayan Nurettin Topçu yurda döndüğünde, Galatasaray Lisesi'ne Lisesine felsefe öğretmeni olarak tayin edilir (29 Kasım 1934). Çocukluğu ve gençliğinden beri hayranlıkla takip ettiği Hüseyin Avni Bey'in "üvey" kızı Fethiye Hanım'la evlenmek ister. Bu isteğinde Hüseyin Avni Bey'e daha yakın olmak isteğinin de olduğu söylenir. Nurettin Topçu 12 Kasım 1935 tarihinde evlenir. Düğün günü akşamı Nurettin Bey İzmir Lisesi'ne Lisesine yurt bilgisi dersi vermek üzere tayin olur. İzmir'e tayin Nurettin Topçu'nun evliliğinde sıkıntılar yaşanmasını getirir ve 15 Kasım 1937'de evlilik son bulur.

1939'da İsmet İnönü'nün Cumhurbaşkanlığı, Refik Saydam'ın başbakanlığı döneminde, geçmiş yıllarda gözden irak tutulan birçok isme imkân sağlanmıştır. Hüseyin Avni Bey'de kendi başvurusu ile 7 Temmuz 1939'da İstanbul 5. Noteri olarak tayin olmuştur. Hüseyin Avni Bey, geçimini sağlamak

için mecbur kaldığı noterlik işini pek de severek yapmasa da iktisaden ferahlamış Bundan sonra sürekli siyasi faaliyetlerde bulunmaya çalışmıştır.

Hüseyin Avni Bey 1945'de, Nuri Demirağ'la beraber Milli Kalkınma Partisi'ni kurdu. Partinin İdare Heyeti'ndeydi. Aralarındaki anlaşma ve iş bölümüne göre, Nuri Demirağ maddi yükü çekecek, siyasi yönetimi ise Hüseyin Avni Bey'e bırakacaktı. Dönemin önemli zenginlerinden olan Nuri Demirağ, hükümeti İsmet İnönü ile çatışma hâlindeydi. Çok geçmeden kurulan partinin böylesi bir husumetten beslendiği anlaşılıyordu. Bu tarz onun siyaset anlayışına uygun olmadığından partiden Kasım 1945'te istifası etmiştir.

Hüseyin Avni Ulaş 1948 senesinde Millet Partisi kuruluşuna katkıda bulunmuştur. Ömrünün son yıllarında "Müessesan Meclisi" (Kurucu Meclis) kurmayı hedefliyordu. Gözlerinden rahatsızlığı bu çalışmalara fırsat vermemiş 22 Şubat 1948'de hastaneden çıkmalı bir ay olmuşken bir pazar günü evinde Hakkın rahmetine kavuşmuş İstanbul Kandilli Küçüksu Kabristanı'na defnedilmiştir. Mekânı cennet, makamı âli olsun.

Hüseyin Avni Ulaş'ın ölümü dolayısıyla Erzurum Belediye-sinden İstanbul'daki ailesine gazeteler vasıtası ile şu telgraf gönderilmiştir: **"Yurt içinde samimî düşüncelere müstenit değişmeyen karakter ve imanı ile inkılâbımızın tekâmülü uğrunda her türlü gayret ve mücadeleden geri durmayan ve Milli Mücadele boyunca yaptığı hizmetleri, bıraktığı temiz hatıraları ile milletin kalbinde yer alan değerli hemşerimiz Hüseyin**

Avni Ulaş'ın ölüm haberinin çevremizde uyandırdığı derin teessürü, şehrimiz namına ailesi efradına arz etmeği bir vecibe sayar, bu hususta gazetenizin tavassutunu rica ederim." Erzurum Belediye Başkanı Kâzım Yurdalan

➤ Nurettin Topçu'nun Hüseyin Avni Ulaş'ı;

Hüseyin Avni Ulaş, Nurettin Topçu'nun millet mistiğidir. Topçu millet mistiğini "Millet mukaddesatının yaratıcısıdır. Millet mistikleri hizmetlerine karşılık istemezler, alkış dilenmezler. Namlarına heykel diktirmezler. Onlar kendilerini halka takdim etmezler ve hepsi de öldükten sonra hakkıyla öldükten sonra anlaşılırlar. Milletimizin ruhunu onlar yaşattılar." cümleleri ile izah etmiştir. **Topçu, millet mistiği kavramını çocukluğundan itibaren hayranlıkla takip ettiği Hüseyin Avni Ulaş'tan yola çıkarak mı geliştirdi, yoksa zaten var olan kavramı Hüseyin Avni'de mi gördü bilinmez ancak her iki hâlde de "millet mistiği" ifadesinin Hüseyin Avni Ulaş için biçilmiş bir elbise olduğu kesindir.**

Nurettin Topçu'nun yetişmesine bir ömür emek verdiği "gösterişsiz ve nümayişsiz, ruh cephesinin maden işçisi" ve yine "yaşama zevkini bırakıp yaşatma aşkına gönül verecek, sabırlı ve azimli" insan tipine örnek olduğuna inandığı kişiler için yazmış olduğu portre denemelerinde Akif'ten sonra en çok yazıyı Hüseyin Avni Ulaş için yazmıştır.

Nurettin Topçu, Hüseyin Avni Ulaş'ın meclis çalışmalarını "Son Osmanlı Meclis-i Mebusanı'na iştirak etti. Burada beş ay çalıştıktan sonra Anadolu'ya

kaçtı ve Ankara'da açılan Millet Meclisine iltihak etti. Hüseyin Avni'nin bu mecliste üç sene süren mebusluğu cihanın demokrasi ve hitabet tarihine şeref olacak sayfalarla doludur. Vicdanı memleket hayatından aldığı hudutsuz ilhamlarla kaynaşyordu. Yüksek rütbelerin, ömrünü saray emrinde çalışmakla geçirmiş şöhret severlerin karşısında pervasızca "ben köylüyüm ve bütün ilhamımı köylüden aldım!" diye bağırılmaktan çekinmedi. Bu meclisin mütevazı duvarları arasında az zaman sonra şahsi menfaatlerle vatanperverlik ve hamiyet karşılaşacaktı. Hüseyin Avni, vezneye çevrilmiş hasis menfaatlerle diktatörlük emellerini keşfetmekte gecikmedi ve bu cephenin karşısında hamiyet, namus ve cesareten bir kale gibi dikeldi. Milletlin varlığına siper, hürriyet ve eserini tarihe vermiş olan bu meclisin en azametli sembolü, oldu. Kendisinin "cerahat çeşmesi" adını verdiği devlet veznesi etrafında kaynaşan küçük mahlûkları, millet için çalışır gözükürken menfaatlerinin saltanatını kuran sahtekâr varlıkları insanlık safında gördükçe ıstırap çekiyordu. Demokrasiye hayranlığı, aşk derecesinde, vecd derecesinde, tapınma derecesinde idi. Hüseyin Avni Meclis'e sığmıyordu. Mustafa Kemal Paşa Meclis'in zekâ ve maharet tarafını, o ise aşk ve heyecan tarafını temsil ediyordu. Mebuslar, Mustafa Kemal Paşa'nın kendi üzerlerinde otoritesini, Hüseyin Avni'nin ise kalplerinde saltanatını hissediyorlardı. Cumhuriyet meclisi, demokrasinin bu en fedakâr kahramanını, içerisine almamıştı. Hüseyin Avni, Meclisteki Allah'a doğru birer atılış olan hareketlerinin sarhoşluğuyla yirmi beş sene mest yaşamıştı." cümleleri ile anlatıyordu.

Topçu onun mücadelecî kişiliğinden "Hüseyin Avni'yi anlayabilmek için, başka insanlarla mukayeseler yapmak doğru olmaz. Bunun için bir insan metafiziği yapmak veya Kur'an'daki insan idealini hakıyla kavramak lazımdır. Onda ki büyüklük, insanlığa verdiği büyük kıymette görülüyordu. İnsanlığa, insanüstü bir imanla inanıyordu. Onda ki demokrasi aşkının sırrı ve politika bilmesinin sebebi işte bu iman olmuştur. 1934 [1935] seçimlerine siyasi bir mücadele ile başlayan iştiraki onu tehlikelerin her türlü süne attığı bir anda ailesi ve dostları kendisine bu felâketlerden korunması için bu işlerden vaz geçmesini söylediler ve yalvardılar. O zaman "Hüseyin Avni'nin cevabı, Hazreti Muhammed'in dini yaymaktan vaz geçmesini kendisine tavsiye eden "Ebu Talib'e verdiği şu cevaptan farksızdır: "Valahi amca, Güneşi sağıma, Ayı soluma koysalar yine bu isten vaz geçmem!" Hüseyin Avni de, "Köprü'nün üstünde evladım-la karımı, üzerlerine gaz yağı dökerek yaksalar yine millet mücadelesinden dönmem" diyordu. Peygamberlerin her birini Allah bir büyük imtihanla denemişti. Hüseyin Avni'yi hayatının başından sonuna kadar menfaatini istihkar imtihanı ile denedi." bahsediyordu.

"Davasının temeli hâkimiyetti. Millet hâkimiyeti, hem içeride, hem dışarıda çiğnenmişti. Hakkın çiğnendiği yerde en kuvvetliden zerre kadar pervaya etmeksizin sahneye atılan da o oldu. Az zamanda Meclis'in ruhu oluvermişti. Hüseyin Avni'nin kurduğu muhalefet, iktidar sandalyesi için değil, millet davası için cephe almıştı. İhtirası değil, fazileti temsil ediyordu. Hakikatin anlayışsızlığa kurban edileceği yerde o

akl-1 selimi hâkim kılıyor, hakkın çiğnendiği yerde Allah'ın çekilmiş kılıcı oluyordu."

Nurettin Topçu, "Hüseyin Avni'nin insanda aradığı, karakter ve kanaat sahibi olmaktı. Yüksek mevkilerin insan için kuvvet olmadığına inanıyordu. Kuvveti ruhta arıyordu. Millet ruhunda inkılâp yapılmasına taraftardı. Şekil ve kıyafet değiştirmelerine inkılâp diyemiyordu. Millet enerjisinin bu sahalarda harcanmasına tahammülü yoktu. Millî Mücadele devrini temsil eden Kuvâ-yı Milliye ruhunun millette devamlı olmasını istiyordu. Millet dâvasının hukuk ve ahlâk dâvası olduğuna kaniydi." cümleleri ile Hüseyin Avni Ulaş'ın şahsında millet mistiğini tarif ediyordu.

Hüseyin Avni Ulaş Bey'in bir meclis konuşmasını buraya naklederek onun muhalefeti-nin mahiyetini okuyucunun insaf ve idrakine sevk edeceğim. "Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, tüm ulusu içine alan bir ulusal dernek olmaktan çıkıyor, Meclis'teki Birinci Grup'un siyasi partisi durumuna giriyordu. Nitekim grup içtüzüğünün dördüncü maddesi bu kanıyı pekiştiriyordu. Bu maddeye göre, meclisteki grubun yönetim kurulu, bütün yurttaki Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin de yönetim merkezi oluyordu. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, bütün milli mücadelecileri içine alan bir kuruluş olma niteliğini yitiriyor, sadece Mustafa Kemal Paşa'nın kabul ettiği mebusların topluluğu oluyordu. Çünkü istenenler gruba alınıyor, istenmeyen alınmıyor ve niçin alınmadıkları açıklanmadığı için de, grubun dışında kalan mebuslar milli mücadeleye karışmış gibi bir duruma düşü-

yorlardı. Oysaki böyle bir esas yoktu ve mesela Yunus Nadi Bey, İttihatçı olduğu gerekçeyle alınmamıştı. (D. Arıkoğlu, Hatıralarım: 226) Buna karşılık, Trabzon mebuslarından yerli olmayan Hamdi Bey [Nebizade] alınmıştı da yerli olan Ali Şükrü Bey alınmamıştı. Gruba alınmayanların içine düştükleri bu zor ve şüpheli durum onları çok üzdü. Böyle bir grubun kurulduğunu ancak gazeteden öğrenebilen Erzurum Mebusu Hüseyin Avni [Ulaş] Bey, konuyu meclis kürsüsünde dile getirerek şöyle dedi:

-Bu grubun ilkesi, yediden yetmişe herkesin ilkesidir. Bütün millet bu grubun içindedir. Ben de ayrı değilim. Ben de sizdenim. Ayrılık doğru değildir. Anadolu'da, yarın, "Mecliste bu amaca aykırı kimseler varmış" diye bir düşünce doğar. Birlik zedelenir. Mecliste bu amaca karşı kimse yoktur. Grubun programı, milletin programıdır. Ben de bu gruptanım ve bu grubun temeliyim. Beni dışarıda bırakmak doğru bir şey değildir. Rica ediyorum ki, grubun programını Meclis Genel Kuruluna getiriniz de hepimiz kabul edelim. Dünya bilsin ki, mecliste buna karşı kimse yoktur. İşte ben bunu ilan ediyorum. Benim için bu, esaslı bir görevdir." (Mahmut Goloğlu/Milli Mücadele Tarihi 4 1921-1922 Cumhuriyete Doğru)

Hüseyin Avni Ulaşın vefatından sonra onu konu alan Hareket dergisi Nisan 1948 sayısında Erzurum'da adının yaşatılması talep ediliyor ve bu hususta birtakım istekler sıralanıyordu. "Hüseyin Avni ile Erzurum kahraman bir evlâdını kaybetti; Türklük hürriyetine bir kurban verdi. Erzurum Kongresi'ni başaranların başında, Birinci Meclis'teki hürriyet ruhunun

muhafızı olan bu insan, kendine zafer alkışları arasında heykel diktirerek ölmedi. Bütün ömrünce şahsî iddia ve menfaatleri namerde teslim eden Hüseyin Avni, vicdanını bir gün bile en korkunç saldırılara teslim etmedi, yapayalnız korudu ve bu halile hepimizi, pek çok dostları da dâhil olarak, herkesi şaşırttı.

Erzurum hemşehriliğini her zaman millî mukaddesat arasında sayan Erzurum'un bu büyük evlâdını, temenni ediyoruz ki Erzurumlular gelecek nesillere unutturmasınlar. Ta ki çocuklarımız büyük hemşehrilerinin manevi huzurunda, namus, hamiyet ve fazilet dersini Allah'tan bir ilham olarak vicdanlarında duysunlar. Biz biliyoruz ki Erzurum'un ve bütün Anadolu'nun çocukları yakın bir istikbalde, mâneviyetlerine hâkim olacak büyük ruhlar ve o ruhları aksettiren temiz çehreler aradıkları zaman tâyanlarında Hüseyin Avni'nin yüzünü iradelerinde onun ruhunu bulacaklardır. Ruhu her zaman bize hâkim olacak olan *Hüseyin Avni'nin hatıralarımızı canlandırarak ve yeni nesillerde de yaşatmaya vesile olacak bir büstünün Erzurum'da münasip bir yere, faraza 1919 da mebus seçildiği zaman halka ilk hitabesini verdiği vilâyet konağının karşısındaki Belediye bahçesine dikilmesi için Erzurum Belediyesi'nin hemen teşebbüse geçmesini temenni ve ümit ediyoruz.* Aynı zamanda Erzurum'da mühim bir caddeyi onun ismim ile adlandırmak da pek yerinde bir teşebbüs olur. Büyük milletler, büyüklerini kırbaçları ile değil, kalpleri ile tanıyanlardır. Erzurumluların kadirşinashlıklarına güveniyoruz." (Mecmua/Hareket Dergisi Nisan 1948)

Hüseyin Avni Ulaş'ın anlatılmaya gayret gösterilen satırlarda kadim dostu Mehmet Akif'i anmadan bitirilmiş yazı eksik olur düşüncesi ile Hasan Basri Çantay'ın bir hatırasını buraya naklediyorum. Şöyle ki;

Birinci devrede gösterdiği celâdete herkes gibi İstiklâl marşı şairi (Akif) de meftundu. Bir gün bana kapalı bir zarf gösterdi. İçinde bir kıt'a vardı ve üzerinde de «Bu zarf Avni Bey'in irtihalinden sonra evlatları ve ailesi tarafından açılacaktır» ibaresi yazılı idi. Konuştuk: Üstat, zarfın kapalı olması, bu kıt 'adan Avni Bey'in haberdar edilmemesi neden?

-Sözlerini ilhamı rabbani ile söyleyen bu zatın kendinden haberdar olarak beşeriyete dönmesine kıyamadım!

-Ne olur kıt'ayı ben okuyayım.

-Sizden canımı esirgemem. Fakat bu kıt'ayı size de göstere miyeceğim!

Aradan yıllar geçti, Avni'ye sordum:

-Ne oldu o zarf?

Dedi ki: Kasamda saklıyordum. Bir baskın ve arama esnasında aldılar, bir daha da vermediler! (Hasan Basri Çantay/Hareket Dergisi Nisan 1948)

Erzurum'un yiğit evladı Hüseyin Avni Bey bir millet mistiği olarak yaşadı ve her ölümlü gibi o da ebediyete göçtü. Arkasında bıraktığı Anadolu Türkünün eğilmez duruşunu yeni nesillere anlatmak yükümlülüğümüz vardır. Biliyoruz ki adam adamın gölgesinde yetişir.

Son olarak umulur ki Nurrettin Topçu'nun talebi yerine getirilir...

MODA OPTİK

OPTİK & LENS
DÜNYASI

MNG AVM

Lalapaşa Mah. Somunoğlu Cad.
Kat: 1 No: 82 Yakutiye/Erzurum

0 (442) 502 00 60

0 (541) 377 32 42

www.modaoptiklens.com

Kitap Tutkunları

MNG EXPO

KİTAP FUARINDA

BULUŞUYOR!

13 - 22 MAYIS

MNG EXPO & CONGRESS

www.mngexpo.com

[f](#) [i](#) [t](#) /mngexpo

ULUSLARARASI
RECEP TAYYİP
ERDOĞAN
FUAR MERKEZİ

